

Minder vlees, ook lekker?

Een onderzoek naar de vleesconsumptie van studenten

Naam student: Vera Frusch

Naam begeleider: dr. Pauline Hörmann

Tweede begeleider: drs. Iris van Veenendaal

Master Communicatie, Beleid & Management

5940532

Woorden: 20803

26 juni 2017

*“We are the first generation that can end poverty,
the last that can end climate change”*

- Ban Ki Moon

Voorwoord

Vorig jaar rond deze tijd was ik nog in het tropische Vietnam aan het studeren was voor het toelatingsexamen van deze master, en nu een jaar later heb ik deze master bijna afgerond. Het was een uitdagend en leerzaam jaar met veel nieuwe inzichten. Ik heb absoluut geen spijt van mijn keuze om aan de master ‘Communicatie, Beleid en Management’ te beginnen. Ik heb voornamelijk genoten van de vaardigheidsvakken. Vooraf keek ik enorm op tegen het schrijven van een scriptie. Als ik zeg dat ik een slechte ervaring met scripties heb, is dat een understatement. Gelukkig is het schrijven van deze scriptie mij alleszins meegevallen, maar ik heb het niet alleen gedaan.

Ten eerste wil ik Pauline Hörmann bedanken voor haar super begeleiding! Zij zorgde voor die duw in de juiste richting als ik het nodig had. Daarnaast wil ik ook Iris van Veenendaal bedanken voor haar kritische blik, hierdoor is mijn scriptie alleen maar beter geworden. Tevens wil ik al mijn respondenten, uit zowel de enquête als de interviews, heel erg bedanken voor hun medewerking. Verder wil ik mijn ouders en zusje bedanken voor hun onvoorwaardelijke steun en mijn vriendinnen bedanken voor de goede afleiding als het nodig was. Als laatste wil ik mijn lieve vriend bedanken die al mijn gezeur aanhoorde en altijd klaarstond om over mijn scriptie te sparren.

Vera Frusch,

Tilburg, 26 juni 2017

Samenvatting

De afgelopen decennia heeft een stijging van de uitstoot van broeikasgassen in de atmosfeer een groot effect gehad op de aarde. Zo is de afgelopen 30 jaar al zeker de helft van het noordpoolijs gesmolten (Mommers, 2016). Vlees heeft een relatief hoog aandeel in deze uitstoot van broeikasgassen in vergelijking met andere productgroepen (De Valk, Hollander & Zijp, 2016). 14,5% van alle broeikasgassen is namelijk afkomstig van de veeteelt. Het eten van minder vlees is daarom gunstig voor onze aarde. Het aantal mensen dat minder vlees eet stijgt de laatste jaren, toch blijft vlees voor veel mensen nog een vast element in hun eetpatroon (Dagevos, Voordouw, Van Hoeven, Van der Weele en De Bakker, 2012). Het is interessant om na te gaan waarom de een vanuit dergelijke klimaatoverwegingen wel de overstap heeft gemaakt naar het consumeren van minder vlees en de ander niet. In dit onderzoek richt ik mij op een specifieke groep respondenten: studenten. Hieruit volgen dan ook de twee hoofdvragen voor dit onderzoek. Ten eerste de vraag: *“Waarom kiezen studenten specifiek vanuit klimaatoverwegingen er al dan niet voor om minder vlees te eten?”*. En de tweede vraag is: *“Hoe kan de vleesconsumptie van studenten beïnvloed worden?”*.

Deze vragen worden beantwoord door middel van verschillende methoden. Ten eerste wordt er door middel van literatuuronderzoek een theoretische basis gelegd die toelicht hoe gedrag zoals bijvoorbeeld vleesconsumptie verklaard en beïnvloed kan worden. Dit onderzoek combineert twee bestaande theorieën: De Theory of planned behavior (Ajzen, 1985), welke gedrag verklaart en het 4E-model (Defra, 2005), welke gedrag beïnvloedt. De topics die voortkomen uit het model dienen tevens ook als basis voor de interviews.

Ten tweede is er door middel van een enquête onderzocht welke overweging studenten maken bij de keuze om wel of geen vlees te eten. De respondenten geven aan dat ‘klimaatoverweging/milieu’ (25,5%) en ‘dierenleed’ (19,1%) de top twee overwegingen zijn om geen vlees te consumeren. Daarentegen zijn ‘smaak’ (39,2%) en ‘voedzaamheid’ (16%) overwegingen om juist wel vlees te consumeren. Deze uitkomsten, genoemd in de enquête, kwamen grotendeels overeen met de redenen uit het onderzoek van Lea en Worsley (2001).

Tenslotte is door middel van semi-gestructureerde interviews geprobeerd het gedrag van respondenten te achterhalen, te verklaren en eventueel te beïnvloeden. Hierbij zijn de verschillen in gedrag onderzocht tussen vleeseters en vleesminderaars. Vleesminderaars zijn in dit onderzoek studenten die mede door klimaatoverwegingen minder vlees eten en vleeseters zijn studenten die dit niet doen.

Het verschil in gedrag kan door een aantal factoren worden verklaard. Uit de interviews blijkt dat vleeseters een positievere attitude hebben tegenover het eten van vlees dan vleesminderaars. Deze attitude ten opzichte van gedrag is iemands positieve of negatieve beoordeling over dit gedrag. Daarnaast kan de subjectieve norm het gedrag van respondenten deels verklaren. Dit is de invloed van iemands omgeving. Zowel vleeseters als vleesminderaars worden evenveel beïnvloed door hun omgeving, alleen vleesminderaars hebben meer vlees minderende vrienden waardoor zij zich door hun omgeving meer gestimuleerd voelen om minder vlees te consumeren. Bovendien kan de derde factor uit het Theory of planned behavior (Ajzen, 1985), de waargenomen gedragscontrole, het gedrag van respondenten verklaren. Dit is in hoeverre respondenten zichzelf in staat achten bepaald gedrag uit te voeren. Vleesminderaars denken eerder in staat te zijn (nog) minder vlees te consumeren dan vleeseters. Daarnaast is er niet alleen gekeken naar het verklaren van gedrag, maar ook naar het eventueel beïnvloeden van gedrag. Het creëren van betrokkenheid door het co-produceren van beleid of door een overheidscampagne lijkt succesvol bij het beïnvloeden van respondenten richting het minder consumeren van vlees. Daarnaast is ook het ont- en aanmoedigen van vleesconsumptie door middel van een vleestax en/of korting op vleesvervangers waarschijnlijk succesvol bij het beïnvloeden van respondenten richting het consumeren van minder vlees.

Kortom, er zijn een aantal verschillen tussen vleesminderaars en vleeseters die eventueel het verschil in vleesconsumptie kunnen verklaren. De Theory of planned behavior (Ajzen, 1985) en het 4E-model (Defra, 2005) blijken goede modellen om het gedrag rondom het consumeren van vlees te verklaren en mogelijk te beïnvloeden.

1. Inleiding	8
1.1 Aanleiding en maatschappelijke relevantie	8
1.2 Probleemstelling	8
1.3 Wetenschappelijke relevantie	10
1.4 Vraag- en doelstelling	10
1.5 Leeswijzer	11
2. Context	12
2.1 Klimaatverandering	12
2.2 Vleesconsumptie	13
2.3 Vooruitblik	15
3. Methoden	16
3.1 Wetenschappelijke positionering	16
3.2 Dataverzameling	17
3.3 Respondenten	19
3.4 Data-analyse	20
3.5 Kwaliteitscriteria: betrouwbaarheid en validiteit	21
3.6 Vooruitblik	22
4. Literatuuronderzoek	23
4.1 Theory of planned behavior	23
4.2 4E-model	28
4.3 Samenhang tussen Theory of planned behavior en 4E-model	35
4.4 Conclusie	35
4.5 Vooruitblik	35
5. Empirisch onderzoek	36
5.1 Enquête	36
5.2 Interviews	39
5.3 Vooruitblik	48
6. Resultaten	49
6.1 Redenen om vlees te minderen	49
6.2 Attitude	49
6.3 Subjectieve norm	50
6.4 Waargenomen gedragscontrole	51
6.5 Gewoonten	51
6.6 Aanmoedigen	52
6.7 Betrokkenheid creëren	52
6.8 Evaluatie model	53
6.9 Vooruitblik	54

7. Conclusie.....	55
7.1 Deelvragen	55
7.2 Beantwoording hoofdvragen.....	57
7.3 Vooruitblik.....	58
8. Discussie	60
8.1 Reflectie en aanbeveling	60
9. Literatuurlijst.....	62
Bijlage 1 Enquêtevragen	68
Bijlage 2 Topiclijst.....	69
Bijlage 3 Codeboom	71

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en maatschappelijke relevantie

Op 22 april 2016, de dag van de aarde, is er een grote stap gezet naar een betere planeet. Op die dag ondertekenden 174 landen een klimaatakkoord om de gevolgen van de opwarming van de aarde tegen te gaan. Hierin staat dat alle 174 landen ervoor zorgen dat een maximale temperatuurstijging van 2 graden celsius niet wordt overschreden en dat er wordt gestreefd naar een temperatuurstijging van 1,5 graden Celsius (CBS, 2016). Ban Ki-Moon, de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, zegt hierover: *“For the first time, we have a truly universal agreement on climate change, one of the most crucial problems on earth”* (Davenport, 2015, *‘Nations Approve Landmark Climate Accord in Paris’, para. 5*). Onlangs was er echter een grote teleurstelling toen president Trump uit de Verenigde Staten op donderdag 1 juni 2017 aankondigde uit dit akkoord te stappen (Leijten & Sondermeijer, 2017). Maar waarom is dit klimaatakkoord zo belangrijk?

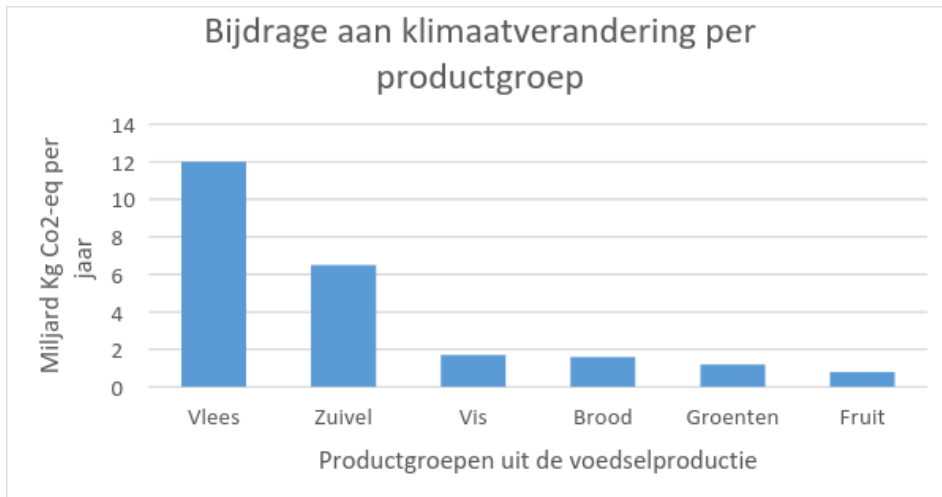
Onze groeiende welvaart drukt op het milieu (CBS, 2011). Als iedereen zo consumeert als wij in Nederland, dan zijn er vier aardbollen nodig (Milieu- en Natuurplanbureau, 2007). Onze ecologische voetafdruk is niet meer houdbaar op de lange termijn omdat er problemen ontstaan. Een van deze problemen is de opwarming van de aarde. Dit is meer en meer een ‘hot item’, welke ook media-aandacht krijgt waarbij grote sterren, zoals Leonardo DiCaprio, het op de maatschappelijk agenda proberen te zetten. Een voorbeeld hiervan is de onlangs verschenen documentaire ‘Before the flood’ van Leonardo DiCaprio over de verandering van het klimaat en het effect van onze vleesconsumptie hierop (National Geographic, 2016). Deze film toont verschillende plekken op de wereld waar de gevolgen van klimaatverandering nu al zichtbaar zijn. Maar waarom is klimaatverandering een groot probleem?

De afgelopen decennia heeft een stijging van de uitstoot van broeikasgassen in de atmosfeer, zoals Co₂ en methaan, een groot effect gehad op de aarde. In de afgelopen 30 jaar is zeker de helft van het noordpoolijs gesmolten (Mommers, 2016). Nu stevent de aarde mogelijk af op een algehele stijging van vier graden Celsius in 2100 (The World Bank, 2012). Deze grove stijging in temperatuur kan in de toekomst voor crisissen over de hele wereld zorgen, variërend van hevige droogtes en hittegolven tot grote overstromingen (The World Bank, 2012). Dit zal grote ecosystemen, zoals koraalriffen en het amazonewoud aantasten. Daarnaast brengt deze stijging ook grote risico’s met zich mee ten aanzien van de voedselproductie door grote watertekorten (The World Bank, 2012). De gevolgen van een vier graden temperatuurstijging zullen enorm zijn.

1.2 Probleemstelling

Eén van de grootste bijdragers van de uitstoot van broeikasgassen is de mondiale voedselproductie, verantwoordelijk voor ongeveer 25 procent van de totale uitstoot (De Valk, Hollander & Zijp, 2016). Binnen de voedselproductie is, volgens de VN, is de veeteelt wereldwijd verantwoordelijk voor 14,5 procent van alle broeikasgassen (Steinfeld, Gerber, Wassenaar, Castel, & De Haan, 2006) en daarmee

de meest belastende industrie. Veeveelt bestaat zowel uit de productie van vlees als zuivel. Als deze productgroepen worden uitgesplitst binnen de Nederlandse markt dan is vlees veruit de meest belastende productgroep binnen de voedselproductie (figuur 1).

Figuur 1: Het effect van productgroepen op klimaatverandering (De Valk et al., 2016, p. 30)

Door meer aandacht voor onderwerpen zoals het effect van de vleesconsumptie op klimaatverandering, is het aantal vleesminderaars de laatste jaren gegroeid (Dagevos, Voordouw, Van Hoeven, Van der Weele en De Bakker, 2012). Een vleesminderaar is volgens Dagevos et al. (2012) iemand die minstens één dag per week bewust geen vlees consumeert. In dit onderzoek is een vleesminderaar iemand die vanuit een bepaalde overtuiging vlees mindert, bijvoorbeeld vanuit de gedachte dat vlees slecht is voor de gezondheid. Hierdoor vindt er de laatste jaren een verschuiving plaats naar wat Dagevos et al. (2012) een ‘vleesminderende tijdsgeest’ noemen. Het aantal mensen dat zeven keer per week vlees eet daalt en het aantal mensen dat maar één tot twee keer per week vlees eet stijgt (Dagevos et al., 2012). Toch blijkt vlees, samen met brood, nog steeds het populairste voedselproduct in Nederland (Van Rossum et al., 2016): 63 procent van de respondenten beschouwt vlees als een essentieel deel van de maaltijd en 73 procent van de respondenten is niet van plan hun vleesconsumptie aan te passen (Dagevos et al., 2012).

Kortom, vlees heeft een relatief grote invloed op het klimaat. Mensen worden zich hier steeds meer bewust van. Hierdoor is er sprake van een vleesminderende tijdsgeest waarbij mensen vaak geen zeven dagen per week meer vlees eten. Aan de andere kant blijft vlees onverminderd populair en is het vaak een vast ingrediënt in ons avondmaal. Mensen minderen dus steeds vaker hun consumptie van vlees, echter gaat dit met kleine stappen. In het belang van het klimaat is het wenselijk dat op termijn steeds meer mensen minder vlees consumeren. Het is daarom interessant om te begrijpen waarom sommige mensen wel al minder vlees eten en anderen juist nog niet. Dit onderzoek wil antwoord geven op dat vraagstuk, zij het dan vanuit een specifieke groep mensen nl. studenten, waarbij het antwoord als handvat kan dienen voor eventueel toekomstig overheidsbeleid.

1.3 Wetenschappelijke relevantie

Om de vleesconsumptie te verminderen is het belangrijk om te begrijpen waarom sommige mensen wel en andere mensen geen vlees minderen. Ondanks de maatschappelijk urgentie is hier nog maar weinig onderzoek naar gedaan. Tobler, Visschers en Siegrist (2011) hebben bijvoorbeeld door middel van een longitudinaal enquête onderzoek onder Zwitserse consumenten aangetoond aan dat mensen zich bewust zijn van de effecten van de vleesconsumptie. Van de respondenten is 54 procent zich bewust van de milieueffecten van het eten van vlees (Tobler, Visschers & Siegrist, 2011). Minder mensen, 15 procent, zijn echter bereid hun vleesconsumptie aan te passen (Dagevos et al., 2012) vanuit milieuoverwegingen (Schansema, 2015). Hoewel er dus het een en andere bekend is over onze vleesconsumptie is er echter weinig onderzoek gedaan naar factoren die de verschillen in gedrag kunnen verklaren tussen vleesminderaars en vleeseters.

Studies naar andere soorten milieubewust gedrag hebben gekeken naar de factoren die ten grondslag liggen aan gedrag. Hierbij is een samenhang gevonden tussen persoonskenmerken en milieubewust gedrag. Mensen met hoge inkomens zijn bijvoorbeeld eerder geneigd zich milieubewust te gedragen, op een manier die dus positief is voor het milieu (Balderjahn, 1988; Ling-Yee, 1997). Daarnaast hebben mensen met een sterkere persoonlijke norm een significant positievere houding ten aanzien van milieubewuste producten. Persoonlijke norm is een gevoel van morele plicht, waarbij mensen het als een morele taak voelen om iets te doen (Chen & Chai, 2010). Verder beïnvloeden iemands waarden, milieuoverwegingen en de bewustwording van de consequenties zijn of haar houding ten aanzien van groene energie (Hansla, Gamble, Juliusson & Gärling, 2007). Bovendien zijn individuen die geloven dat een object gevaar loopt en zelf geloven dat hun acties een verandering teweeg kunnen brengen, meer geneigd ook daadwerkelijk hulp te bieden, dus ook in het geval van het milieu (Stern, Dietz, Abel, Guagnano, & Kalof, 1999). Deze reeds bestaande onderzoeken over het ontstaan van milieubewust gedrag helpen in deze vervolgstudie specifiek naar vleesconsumptie.

1.4 Vraag- en doelstelling

Ik wil beter begrijpen waarom consumenten bepaalde hoeveelheden vlees consumeren en hoe dit gedrag eventueel beïnvloed kan worden ten behoeve van het milieu. Consumenten zijn in het kader van dit onderzoek beperkt tot specifiek: studenten. Hierbij worden de volgende twee hoofdvragen beantwoord: *“Waarom kiezen studenten specifiek vanuit klimaatoverwegingen er al dan niet voor om minder vlees te eten?”* en *“Hoe kan de vleesconsumptie van studenten beïnvloed worden?”*. Deze studie onderzoekt deze vragen door de onderliggende factoren van gedrag, het al dan niet consumeren van minder vlees, van studenten beter te begrijpen. Hoewel dit in de eerste hoofdvraag expliciet is gemaakt, geldt voor beide hoofdvragen dat er specifiek wordt ingegaan op klimaat gerelateerde overwegingen. Om deze twee hoofdvragen te beantwoorden zijn er een aantal deelvragen opgesteld.

Ten eerste wil ik weten: *“Hoe kunnen verschillen in het al dan niet minderen van vlees worden verklaard en hoe kan dit gedrag beïnvloed worden?”*. Deze vraag wordt beantwoord door middel van

een literatuuronderzoek. Dit literatuuronderzoek verduidelijkt de factoren die ten grondslag aan gedrag liggen. Hierdoor weet ik meer over hoe gedrag ontstaat en wordt beïnvloed. Vervolgens beantwoord ik de tweede deelvraag: *“Wat zijn redenen voor mensen om hun vleesconsumptie al dan niet te minderen?”* door middel van een enquête onder studenten. In de volgende deelvragen ga ik dieper in op de reden ‘klimaatverandering’.

Door middel van het literatuuronderzoek als theoretische achtergrond kan ik aan de hand van de interviews de laatste twee deelvragen beantwoorden, beide specifiek vanuit klimaatoverwegingen: *“Wat maakt dat studenten vlees minderen?”* en *“Wat maakt dat studenten geen vlees minderen?”*. Deze beide deelvragen zijn van belang voor het beantwoorden van de eerste hoofdvraag en gaan over het gedrag van respondenten. Voor het beantwoorden van de tweede hoofdvraag zijn er geen aanvullende deelvragen opgesteld. Bij deze tweede hoofdvraag is de gedragsintentie het uitgangspunt, omdat het tijdens de interviews gaat om hypothetische situaties in de toekomst.

1.5 Leeswijzer

Allereerst verduidelijk ik in hoofdstuk 2 de context van dit onderzoek aan de hand van de onderwerpen klimaatverandering en vleesconsumptie. Vervolgens worden in hoofdstuk 3 de verschillende onderzoeksmethoden van dit onderzoek uitgelegd. In hoofdstuk 4 wordt er een theoretische achtergrond geschetst die de onderliggende factoren van gedrag verheldert. Hierin wordt duidelijk hoe gedrag wordt verklaard en wordt beïnvloed. Verder worden in hoofdstuk 5 de resultaten van het empirische onderzoek beschreven. Deze data worden in hoofdstuk 6, Resultaten, gekoppeld aan de literatuur. Vervolgens beantwoord ik de hoofd- en deelvragen in hoofdstuk 7, de Conclusie. Deze conclusie is gebaseerd op de verzamelde data uit het onderzoek. Als laatste behandel ik de beperkingen van dit onderzoek en doe ik aanbevelingen voor vervolgonderzoek in hoofdstuk 8, de Discussie.

2. Context

In dit hoofdstuk wordt er een context geschetst waarbinnen dit onderzoek zich afspeelt. Door middel van bespreking van de onderwerpen klimaatverandering en vleesconsumptie wordt het uitgangspunt van dit onderzoek duidelijk en afgebakend.

2.1 Klimaatverandering

Klimaatverandering is niet iets van het afgelopen decennium maar werd al een halve eeuw geleden voor het eerst aangekaart. De roep om duurzaamheid begon met het rapport van de Club van Rome 'Limits to Growth' (Meadows, Meadows, Randers, & Behrens III, 1972). De groei van de wereldbevolking en de welvaart zorgen voor groter wordende druk op de aarde door bijvoorbeeld de productie van voedsel, de vervuiling van de aarde en het gebruik van natuurlijke hulpbronnen. Dit rapport voorspelde dat er een limiet zit op deze groei en dat deze binnen 100 jaar bereikt wordt (Meadows et al., 1972). Voor een stabiele toekomst moet er worden overgegaan naar een ecologisch en economisch duurzame planeet waarbij niet alle natuurlijke hulpbronnen worden uitgeput (Meadows et al., 1972). Een van de middelen om zo'n planeet te bereiken is het terugdringen van de menselijke uitstoot van broeikasgassen en de bijbehorende klimaatverandering.

Het broeikaseffect en de bijbehorende klimaatverandering zijn natuurlijke processen. De zon verwarmt de aarde en de aarde straalt deze warmte daarna weer terug uit de ruimte in (Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut, z.j.). Hierbij wordt een gedeelte van de warmte, infraroodstraling, vastgehouden in de atmosfeer door broeikasgassen. Dit zorgt ervoor dat de aarde een gemiddelde temperatuur heeft van ongeveer 15 graden Celsius. Dit proces heet het broeikaseffect en zonder dit broeikaseffect heeft de aarde een gemiddelde temperatuur van -18 graden Celsius (Vellinga & Verseveld, 1999).

Door menselijk toedoen zijn er echter steeds meer broeikasgassen in de atmosfeer gekomen, mede door de uitstoot ontstaan in de industriële revolutie (Intergovernmental Panel on Climate Change, 1995). Deze uitstoot versterkt het broeikaseffect. Hierdoor wordt er meer warmte in de atmosfeer vastgehouden, wat leidt tot de opwarming van de aarde. Deze broeikasuitstoot door menselijke activiteiten bestaat onder andere uit koolstofdioxide (CO₂), methaan (CH₄) en lachgas (N₂O) (Vellinga & Verseveld, 1999). Door de jaren heen is de menselijke invloed op de opwarming van de aarde blijven stijgen. Vanaf 1950 heeft de mens een grotere invloed op het klimaat door de uitstoot van broeikasgassen dan de natuurlijke processen (Vellinga & Verseveld, 1999). Hierdoor warmt de aarde te veel op.

De algehele gemiddelde temperatuur steeg al 0,8 graden Celsius (CBS, 2016) en deze opwarming blijft niet zonder gevolgen: gletsjers van enorme omvang zijn aan het smelten en het zeeniveau is de afgelopen eeuw met twintig centimeter gestegen (Bresser et al., 2005). Dit laatste komt doordat de temperatuurstijging zorgt voor het uitzetten van zeewater. Ook neemt het aantal warme dagen toe en is er een groeiend aantal overstromingen van rivieren en afvoersystemen (Van Minnen, Ligvoet, &

Franken, 2012). Ondanks dat de temperatuur onder de één graden stijging zit, worden er dus toch al verschillende ingrijpende consequenties waargenomen.

De gevaren van een grotere temperatuurstijging zijn enorm. Als er niets verandert zal de gemiddelde temperatuur met ongeveer 4 graden stijgen tot 2100 (The World Bank, 2012). Het is van cruciaal belang dat dit vermeden wordt. Indien het aantal hittegolven stijgt en deze ook heviger worden, zorgt dit onder andere voor meer bosbranden en een gespannen voedselproductie (The World Bank, 2012). Daarnaast zorgt de temperatuurstijging voor een 0,5-1,0 meter stijging van de zeespiegel, wat mogelijk samengaat met een stijging in aantal cyclonen, vooral op kleine eilanden (The World Bank, 2012). Bovendien zal een stijgende temperatuur zorgen voor een verzuring in de oceanen waardoor koraalriffen afsterven. Al deze natuurlijke processen hebben grote negatieve invloed op de beschikbaarheid van voedsel en water in de wereld (The World Bank, 2012). Dit kan uiteindelijk leiden tot grote mondiale problemen.

De meeste landen maken plannen om de broeikasuitstoot te verminderen, mede door de stijgende internationale druk om klimaatverandering aan te pakken. In het klimaatakkoord van Parijs is bijvoorbeeld door 174 landen de ambitie uitgesproken om onder een algehele temperatuurstijging van twee graden Celsius te blijven en te streven naar 1,5 graden Celsius (CBS, 2016). Een maximale stijging van twee graden Celsius vereist een reductie van 85% tot 95% van de CO₂-uitstoot in 2050 (Van Vuuren, Boot, Ros, Hof, & Den Elzen, 2016). In rapporten en onderzoeken wordt er vaak gerefereerd naar CO₂, omdat 65% van alle broeikasgassen bestaat uit CO₂ (IPCC, 2015). Het streven naar 1,5 graden Celsius betekent voor Nederland een CO₂-reductie van 100%. Dat is een grote ambitie die veel verandering vergt. Daarnaast stelden de EU-landen samen nog andere doelen op voor 2050 zoals het reduceren van de CO₂-uitstoot met 80% ten opzichte van 1990 en het CO₂-vrij maken van de energieproductie in Europa (Europese Commissie, 2011).

Het is onwaarschijnlijk dat Nederland in dit tempo, met het huidige beleid, deze klimaatdoelen van zowel de EU als van Parijs haalt (Van Vuuren et al., 2016). De broeikasgassen zijn de afgelopen jaren met gemiddeld 0.7 procentpunt gedaald. Het huidige beleid in Nederland zorgt voor een 24% afname van de broeikasuitstoot tot aan 2030. Nederland haalt met het voorgenomen overheidsbeleid de klimaatdoelen in de toekomst niet (Van Vuuren et al., 2016). Als Nederland de klimaatdoelen van Parijs ambieert, moeten de broeikasgassen veel harder dalen, namelijk met 2.7 procentpunt per jaar (Van Vuuren et al., 2016). Het aanscherpen van het beleid over het reduceren van broeikasuitstoot is dus van cruciaal belang voor het halen van de klimaatdoelen en het inperken van de opwarming van de aarde tot maximaal twee graden Celsius.

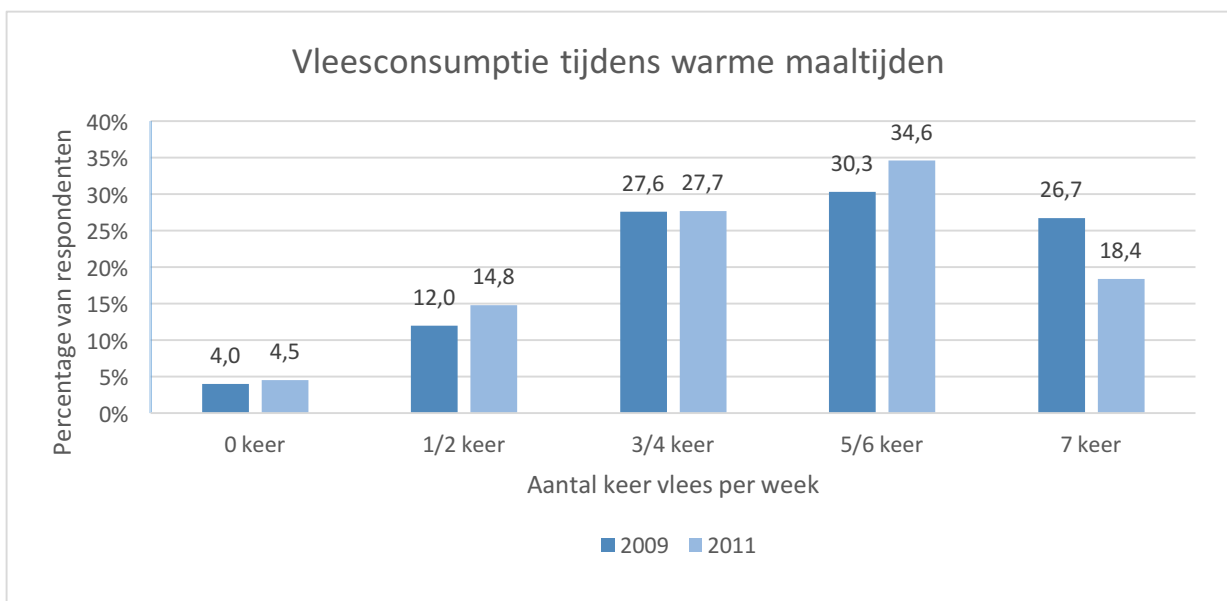
2.2 Vleesconsumptie

Een groot deel van de menselijke broeikasuitstoot, namelijk 25 procent van alle broeikasgassen, is afkomstig van de voedselproductie. (De Valk, Hollander, & Zijp, 2016). De veeteelt is verantwoordelijk voor 14,5 procent van alle broeikasgassen (Steinfeld et al., 2013). Veeteelt wordt in dit onderzoek

gedefinieerd als de productie van vlees, melk en eieren van koeien, buffels, varkens, kippen en kleine herkauwers zoals schapen. De productie van rundvlees en melk vormt de grootste vervuiler en deze zijn samen verantwoordelijk voor 61 procent van de uitstoot (Steinfeld et al., 2013).

De grove uitstoot van de veeteelt komt ten eerste door de productie en de verwerking van voedsel voor het vee, bijvoorbeeld door de uitbreiding van grasvlaktes (Steinfeld et al., 2013). Daarnaast zorgt het opslaan van mest voor de uitstoot van voornamelijk methaan (CH₄). Bacteriën breken de mest af en hierdoor ontstaat deze methaanuitstoot (Steinfeld et al., 2013). Verder komen er broeikasgassen vrij tijdens de darmgisting van het vee, vooral bij herkauwers zoals koeien (Steinfeld et al., 2013). De rest van de uitstoot komt van de verwerking en het transport van de dierlijke producten. Het is duidelijk dat een vermindering van de vleesconsumptie een aanzienlijke rol kan spelen in het behalen van de klimaatdoelen omdat de vleesproductie een relatief hoog aandeel heeft in de uitstoot van broeikasgassen.

Mede door de aandacht voor de negatieve effecten van de vleesproductie op het milieu is het vleesgebruik van mensen in Nederland de laatste vijf jaren met 2,5 procent afgenomen (Verhoog, Wijsman & Terluin, 2015). Zoals eerder genoemd is er sprake van een 'vleesminderende tijdsgeest', mede door kritische berichten over vlees vanuit de media en de wetenschap, waarbij 70% van de mensen geen moeite heeft met een dag per week vleesloos te eten (Dagevos et al., 2012). Dit is ook te zien aan het groeiende aantal vleesminderaars in figuur 2. Het aantal mensen dat zeven keer per week vlees eet is bijvoorbeeld 8,3 procentpunt gedaald. Er zijn overigens uiteenlopende redenen om minder vlees te eten: bijvoorbeeld vanwege gezondheid, vanwege milieu of vanwege dierenwelzijn (Lea & Worsley, 2001). Daarnaast zijn het waarden van vlees en de zorg dat vegetarisch eten niet gezond is, redenen om wel vlees te eten (Lea & Worsley, 2001).

Figuur 2: Aantal keer vlees per week tijdens de warme maaltijd (Dagevos et al., 2012, p. 9)

Echter is er sprake van een paradox. Ondanks deze ‘vleesminderende’ trend is vlees nog steeds erg populair. Het merendeel van de respondenten (63 %) ziet vlees als een essentieel deel van de maaltijd en 73 procent van de respondenten is niet van plan hun vleesconsumptie aan te passen (Dagevos et al., 2012).

Een verdere vermindering van de vleesconsumptie kan een bijdrage leveren aan het behalen van de gestelde klimaatdoelen. Mijn onderzoek beoogt dan ook het consumentengedrag omtrent vleesconsumptie beter te leren begrijpen met als doel aanbevelingen te kunnen doen om vleesconsumptie te reduceren.

2.3 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik de context van dit onderzoek geschetst. Om de gevolgen van klimaatverandering te kunnen overzien, zoals grote voedseltekorten en hevige droogte, moeten we streven naar een stijging van maximaal twee graden Celsius (CBS, 2016). Nederland moet om dit te bereiken grote stappen zetten voor het verminderen van de broeikasuitstoot, omdat met het huidige beleid de klimaatdoelen uit Parijs niet worden gehaald (Van Vuuren, 2016). De vleesconsumptie is verantwoordelijk voor 14,5 procent van alle broeikasgassen en hiermee een grote producent van deze gassen. Een vermindering van onze vleesconsumptie kan dus zorgen voor een reductie van de broeikasuitstoot (Steinfeld et al., 2013) en helpen bij het behalen van de klimaatdoelen. Steeds meer mensen verminderen ook daadwerkelijk hun vleesconsumptie (Dagevos et al., 2012), echter vlees blijft ook onverminderd populair (Van Rossum et al., 2016).

2.3 Vooruitblik

In het volgende hoofdstuk wordt er ingegaan op de methoden die in dit onderzoek worden gebruikt. Er wordt uitgelegd hoe de verschillende deelvragen worden beantwoord met behulp van verschillende methoden. Daarnaast wordt er aandacht besteed aan de wetenschappelijke positionering en kwaliteitscriteria van dit onderzoek.

3. Methoden

Dit hoofdstuk heeft als doel de methoden van dit onderzoek uit te leggen. Allereerst wordt in sectie 3.1. de wetenschappelijke positionering van dit onderzoek in kaart gebracht. Ten tweede worden de methoden van dataverzameling toegelicht in sectie 3.2. Sectie 3.3 licht de respondenten uit dit onderzoek toe en sectie 3.4 legt de analyse van de data uit. Aansluitend verduidelijkt sectie 3.5 de kwaliteitsbewaking van dit onderzoek.

3.1 Wetenschappelijke positionering

Verschillende soorten onderzoekers kijken op een verschillende manier naar de werkelijkheid. Dit heeft consequenties voor zowel de manier van onderzoeken als voor het interpreteren van de data. Er kunnen twee soorten onderzoeksmethoden onderscheiden worden: kwalitatief en kwantitatief onderzoek. *“In kwantitatief onderzoek tracht men de werkelijkheid via getallen te kwantificeren in hoeveelheden”* (Korzilius, 2000, p. 5). Het voordeel van kwantitatief onderzoek is dat er door middel van data, patronen en structuren kunnen worden herkend (Boeije, 2005). In dit onderzoek wordt er echter grotendeels uitgegaan van een kwalitatieve onderzoeksbenadering. Volgens kwalitatief onderzoek kijkt iedereen vanuit zijn eigen perspectief naar de wereld, *“Mensen vormen hun eigen sociale werkelijkheid”* (Korzilius, 2000, p. 5). Deze benadering stelt dat er niet één werkelijkheid bestaat maar dat iedereen zijn eigen sociale werkelijkheid vormt (Korzilius, 2000). De data verkregen met kwalitatief onderzoek zijn niet objectief, omdat de onderzoeker wordt betrokken in de totstandkoming van de data waarbij zijn of haar denkbeelden ook een rol spelen (Boeije, 2005). De verzamelde data zijn veelal tekstueel of visueel (O’Leary, 2004) en worden geïnterpreteerd en beschreven door de onderzoeker (Boeije, 2005). Het voordeel van kwalitatief onderzoek is dat er dieper kan worden ingegaan op motivaties van mensen en op betekenissen die zij geven aan gebeurtenissen en ervaringen.

In dit onderzoek wordt hoofdzakelijk gewerkt met kwalitatief onderzoek. Door middel van kwalitatieve interviews ben ik dieper ingegaan op de specifieke invloed die klimaatverandering heeft op de vleesconsumptie van respondenten. Hierbij is er meer informatie verzameld over hoe het effect van vlees op het klimaat het voornemen om al dan niet minder vlees te eten beïnvloed. Daarnaast wordt een bescheiden kwantitatief onderzoek ingezet ter ondersteuning. Respondenten worden tijdens de interviews gevraagd de sterkte van hun overtuiging aan te geven op een Likert-schaal van 1 tot en met 5. Deze schaal vormt een bescheiden kwantitatief onderdeel van het onderzoek en helpt mogelijk patronen herkennen in de data van de kwalitatieve interviews. Verder is er door middel van een kwantitatieve enquête aan respondenten gevraagd of en zo ja, hoe vaak ze per week vlees eten en om welke redenen.

Als onderzoeker neem ik onbewust mijn eigen overtuiging mee in de interviews. Om te zorgen dat deze overtuigingen zo min mogelijk van invloed zijn op de onderzoeksresultaten, wordt er een pretest gedaan. Na de pre-test vraag ik aan de geïnterviewde om niet alleen op de vragen te reflecteren, maar ook op mijn rol als interviewer. Hier kan ik van leren voor de andere interviews. Verder wordt

elke geïnterviewde ook nog kort om feedback gevraagd. Deze soorten feedback zijn volgens O’leary (2014) belangrijk om jezelf te controleren. Als interviewer ben je namelijk van grote invloed op de interviews en daarmee op de data. Om deze data zo objectief mogelijk te houden is het dus belangrijk dat je jezelf controleert.

3.2 Dataverzameling

In dit onderzoek is er gebruik gemaakt van verschillende methoden om de hoofd- en deelvragen te beantwoorden: 1) een literatuuronderzoek 2) een enquête en 3) semi-gestructureerde interviews. Elk van de methoden draagt bij aan het beantwoorden van de deelvragen.

Literatuuronderzoek

Ten eerste wordt er onderzoek gedaan door middel van een literatuurstudie. Het doel hiervan is tweeledig: i) de context voor dit onderzoek schetsen en ii) de eerste deelvraag beantwoorden: *“Hoe kunnen verschillen in gedrag van vleesconsumptie worden verklaard en hoe kan dit gedrag beïnvloed worden?”*. Literatuuronderzoek is belangrijk omdat het de onderzoeker helpt het onderzoek af te bakenen, te laten aansluiten bij actuele denkbeelden en discussies en bestaande kennis over het onderwerp samenvat (Boeije, 2005). *“De literatuurstudie kan de onderzoeker streetwise maken voor bepaalde beperkingen en kansen van het onderzoek”* (Boeije, 2005, p, 47).

De context voor dit onderzoek wordt geschetst aan de hand van de onderwerpen klimaatverandering en vleesconsumptie. Door het schetsen van deze context is het duidelijk geworden hoe deze twee onderwerpen samenhangen. Vervolgens beantwoord ik de eerste deelvraag door middel van twee theoretische concepten: de ‘Theory of Planned Behavior’ (Ajzen, 1985), voor het verklaren van gedrag, en het 4E-model (Defra, 2005), voor het beïnvloeden van gedrag. In het literatuuronderzoek worden beide theoretische concepten verder uitgewerkt met de bijbehorende deelconcepten. Deze beide modellen worden samengevoegd tot een nieuw model welke als basis dient voor het empirische onderzoek. Hieruit komen ook de topics voor de semi-gestructureerde interviews voort. Daarnaast geeft het model houvast bij het interpreteren en beschrijven van de data. In dit onderzoek heb ik de wetenschappelijk zoekmachine Google Scholar en de wetenschappelijke databank ‘Worldcat’ gebruikt om literatuur te zoeken.

Enquête

Voorafgaand aan de interviews verspreid ik een enquête onder HBO en WO studenten via sociale media. Het hoofddoel van deze enquête is het beantwoorden deelvraag 2: *“Wat zijn redenen voor mensen om hun vleesconsumptie al dan niet te minderen?”* De enquête vraagt naar het daadwerkelijke gedrag, de daadwerkelijke vleesconsumptie, inclusief de redenen voor het minderen van vlees. De volledige enquête is te vinden in bijlage 1. Aan de hand van deze enquête wordt de tweede deelvraag beantwoord. Daarnaast heeft de enquête nog twee subdoelen: 1) het verzamelen van respondenten en 2) het indelen

van de respondentgroepen aan de hand van zelf-geobserveerd gedrag. De enquête bevat een aantal verschillende vragen.

Aan de hand van de eerste paar vragen wordt er een beeld geschetst van de eigenschappen van de respondentengroep. Vervolgens wordt er naar het zelf-geobserveerd gedrag van mensen gevraagd. Verder informeren de vragen naar de redenen van respondenten om wel of geen vlees te consumeren om zo het zelf-geobserveerde gedrag te begrijpen. Vervolgens wordt er nagegaan of de respondent kennis heeft over de effecten van vleesconsumptie op het milieu en wat het effect van deze kennis op het gedrag is. Tenslotte worden er vragen gesteld om respondenten te werven voor de semi-gestructureerde interviews.

Empirisch onderzoek: semi-gestructureerde interviews

Vervolgens wordt het na het afnemen van de enquête overgegaan op semi-gestructureerde interviews. In deze interviews wordt ingegaan op de gedragsintentie en de factoren die hieraan ten grondslag liggen. Dit empirische onderzoek geeft antwoord op de volgende en laatste twee deelvragen:

3. *Wat maakt dat studenten vlees minderen?*

4. *Wat maakt dat studenten geen vlees minderen?*

Er is voor semi-gestructureerde interviews gekozen omdat dit een mooie balans geeft tussen enerzijds de sturing van de onderzoeker en anderzijds de vrijheid van de respondent. Er is bijvoorbeeld ruimte om af te wijken van de vragen of de vragen in een andere volgorde te stellen (O’leary, 2014). Voor de semi-gestructureerde interviews is er een vooraf opgestelde lijst van topics gemaakt die tijdens de interviews worden behandeld. Ik maak gebruik van deze topic lijst zodat belangrijke onderwerpen uit dit onderzoek niet worden overgeslagen, maar er wel vrijheid is om binnen de topics dieper in te gaan op interessante antwoorden. De topics vloeien voort uit het literatuuronderzoek waarbij er twee theoretische hoofdconcepten worden gebruikt: de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985) en het 4E-model (Defra, 2005). Welke topics er precies uit deze twee theorieën voortvloeien, wordt in de conclusie van het literatuuronderzoek, sectie 4.4, verder uitgewerkt en toegelicht. Naast de semi-gestructureerde interviews, worden er vragen met Likert-schaal toegevoegd voor de topics uit de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985) om een indicatie te krijgen over de sterkte van het onderliggende concept. Voor elk van deze topics worden vragen opgesteld die als handvat dienen tijdens het interview. Door het natuurlijke verloop van het gesprek wordt er eventueel afgeweken van de vragen en de volgorde van de topics. De gehele topiclijst met bijbehorende vragen wordt toegevoegd in bijlage 2.

In de enquête wordt er naar het daadwerkelijke gedrag gevraagd. Vervolgens wordt er in de interviews geprobeerd dit gedrag te verklaren. De topics uit de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985) kunnen het daadwerkelijke gedrag verklaren. Het beïnvloeden van gedrag kan niet in de werkelijkheid worden gemeten omdat er in de interviews verwezen wordt naar hypothetische situaties die niet in de werkelijkheid bestaan. Het beïnvloeden van gedrag wordt voornamelijk gemeten door

middel van de factoren uit het 4E-model (Defra, 2005). Hierbij wordt de gedragsintentie gemeten en niet het daadwerkelijke gedrag.

3.3 Respondenten

Er is sprake van twee soorten respondentgroepen in dit onderzoek. Ten eerste zijn er respondenten die de enquête hebben ingevuld. Ten tweede zijn er een aantal van deze respondenten geïnterviewd om een dieper in te gaan op hun vleesconsumptie en de invloed van klimaatoverwegingen hierop. Specifiek deze respondenten zijn gekozen omdat ze in de enquête hun emailadres hebben ingevuld.

Respondenten enquête

Het verzamelen van respondenten voor de enquête is voornamelijk gegaan via Facebook. Ik heb de enquête online gezet op mijn eigen Facebook en op die van een goede vriend. Dit was voor mij het juiste medium om hbo en wo studenten te bereiken omdat deze veelvuldig in mijn eigen Facebooknetwerk voorkomen.

Om een tweetal redenen heb ik gekozen voor studenten als respondentengroep. Wanneer er gewerkt wordt met een homogene groep verkleint dit de kans dat persoonskenmerken het onderzoek beïnvloeden. Door alleen studenten te interviewen hebben bijvoorbeeld het opleidingsniveau, levensfase en inkomen een marginale invloed op de resultaten omdat deze relatief gelijk zijn voor de gehele groep. Daarnaast hebben mensen met een hoger opleidingsniveau gemiddeld meer kennis over milieu gerelateerde vraagstukken (Kollmuss & Agyeman, 2002). Dit is essentieel omdat dit onderzoek gedrag bestudeert op basis van milieu gerelateerde motieven.

In totaal hebben 120 respondenten de enquête ingevuld. Na het filteren op hbo of wo studenten bleven er 71 respondenten over. Een meerderheid van 48 (68%) respondenten studeert aan de universiteit en 23 (32%) respondenten studeren aan het hbo. De gemiddelde leeftijd van respondenten ligt op 22 jaar. De jongste respondent is 17 jaar oud en de oudste is 30 jaar oud. Onder de respondenten zijn er 31 (44%) mannen en 40 (56%) vrouwen.

Respondenten interviews

Uit de enquête volgen natuurlijkerwijs twee groepen respondenten: vleeseters en vleesminderaars. Dagevos et al. (2012) definieert een vleesminderaars als consumenten die “die minimaal 1 dag in de week vleesloos eten” (p, 9). Ik vul in dit onderzoek deze definitie aan, aangezien het ook belangrijk is om welke reden iemand minder vlees eet. In dit onderzoek is iemand een vleesminderaar als iemand vanuit een bepaalde overtuiging vlees mindert, bijvoorbeeld vanuit de gedachte dat vlees slecht is voor de gezondheid. Het gaat dus niet om praktische redenen zoals prijs of variatie. Een vleeseter is dus iemand die niet vanuit een bepaalde overtuiging minder vlees eet, maar kan wel minder vlees eten omdat diegene bijvoorbeeld vis lekker vindt of vlees te duur vindt. Een vleeseter hoeft dus niet per se zeven dagen per week vlees te eten.

Daarnaast is er binnen de groep vleesminderaars onderscheid gemaakt tussen de overtuiging om vlees te minderen. Dit helpt enerzijds om beter te begrijpen welke motieven mensen hebben om vlees te minderen, anderzijds kan ik hierdoor een groep selecteren die vlees mindert op basis van klimaat overwegingen. Uiteindelijk ontstaan er dan twee groepen: vleeseters en vleesminderaars vanuit klimaat overwegingen. Hierbij hebben de respondenten uit beide groepen aangegeven over een bepaalde mate van kennis te beschikken als het gaat om het effect van vlees op het klimaat.

Het opdelen van de respondenten in deze twee groepen helpt om een vergelijkend onderzoek te doen tussen twee type gedrag: i) vlees eten en ii) vleesminderen vanuit klimaat overwegingen. Door te kijken naar de verschillen in de onderliggende factoren tussen de twee groepen kan dit onderzoek helpen begrijpen waarom sommige mensen zich anders gedragen en dus een andere vleesconsumptie hebben.

In de enquête konden de studenten aangeven of zij geïnterviewd willen worden om dieper in te gaan op hun vleesconsumptie. In totaal zijn er 20 studenten geïnterviewd waarvan tien vleesminderaars en tien vleeseters. Binnen deze 20 respondenten zijn er 17 (85%) wo studenten en 3 (15%) hbo studenten. Daarnaast ligt de gemiddelde leeftijd van de geïnterviewde respondenten op 22 jaar. De jongste geïnterviewde respondent is 20 jaar oud en de oudste is 25 jaar oud. Onder de geïnterviewde respondenten bevinden zich 10 (50%) mannen en 10 (50%) vrouwen. De onderstaande tabel geeft weer hoe respondenten worden aangeduid in dit onderzoek.

Vleeseter	Nummer	Geslacht	Vleesminderaar	Nummer	Geslacht
V	1	M	M	1	V
V	2	V	M	2	V
V	3	V	M	3	V
V	4	M	M	4	M
V	5	M	M	5	M
V	6	V	M	6	V
V	7	M	M	7	V
V	8	V	M	8	M
V	9	M	M	9	V
V	10	M	M	10	M

Tabel 1: kenmerken geïnterviewde respondenten

3.4 Data-analyse

De data vanuit de enquête en de interviews worden op verschillende manieren geanalyseerd. De data uit de enquête worden geanalyseerd door middel van Excel, waarbij de kwantitatieve data worden gevisualiseerd.

De semi-gestructureerde interviews worden vanzelfsprekend op een andere manier behandeld. Nadat het transcriberen van de interviews, worden deze gecodeerd door middel van Nvivo. Er worden drie stappen in het coderen onderscheiden: open coderen, axiaal coderen en selectief coderen (Boeije, 2005). Ten eerste worden tijdens het open coderen stukken tekst gemarkeerd en krijgen deze een samenvattend label. Dit zorgt voor een beter overzicht over thema's en onderwerpen uit je onderzoek. Hieruit volgt een eerste 'basis' codeboom. Vervolgens codeer ik axiaal. Volgens Boeije (2005) worden tijdens het axiaal coderen: *“De belangrijkste begrippen achterhaald en waar mogelijk wordt het begrip met voorbeelden geïllustreerd”* (p, 99). In deze fase wordt er een onderscheid tussen de belangrijke en minder belangrijke begrippen gemaakt, waardoor het aantal codes minder wordt en er een definitieve codeboom ontstaat. Als laatste codeer ik selectief. Tijdens deze stap zoek ik naar samenhang tussen de verschillende codes en thema's uit dit onderzoek. De definitieve codeboom is bijgevoegd in bijlage 3.

Zowel de analyses excel van de kwantitatieve data en als coderen van de kwalitatieve data door middel van Nvivo dragen bij aan het beantwoorden van de hoofd- en deelvragen uit dit onderzoek.

3.5 Kwaliteitscriteria: betrouwbaarheid en validiteit

In dit onderzoek wordt de kwaliteit bewaakt door zorg te dragen voor de betrouwbaarheid en de validiteit. Betrouwbaarheid betekent de mate waarin de data beïnvloed worden door toevalligheden en/of onsystematische fouten (Boeije, 20). Deze beïnvloeding bestaat idealiter niet en is afhankelijk van de nauwkeurigheid tijdens het verzamelen van de data. De interviews worden opgenomen en getranscribeerd om de betrouwbaarheid van het onderzoek te verhogen. Door deze opnames en transcripten kunnen andere wetenschappers nagaan of de resultaten niet te subjectief zijn en dus te veel worden beïnvloed door de interpretatie van de onderzoeker. Daarnaast wordt er rekening gehouden met de betrouwbaarheid door het uitgebreid beschrijven van de onderzoeksmethoden zodat deze kunnen worden nagebootst. *“Een adequate beschrijving van het onderzoeksproces is een alternatief dat in elk geval virtuele replicatie mogelijk maakt”* (Boeije, 2005, p. 150). Bovendien is de betrouwbaarheid van dit onderzoek bewaakt door het gebruiken van citaten in het empirische- en het resultatenhoofdstuk. Op deze manier wordt mijn subjectieve interpretatie van de quote als onderzoeker toegelicht en is het aan andere onderzoekers eens of oneens te zijn met deze interpretatie. Tevens is er tijdens het zoeken naar literatuur voor het literatuuronderzoek rekening gehouden met de betrouwbaarheid van de bronnen. Er is voornamelijk gebruik gemaakt van wetenschappelijke zoekmachines zoals Google Scholar en Worldcat. Ook is er gekeken naar het aantal citaten van de wetenschappelijk bronnen. Als laatste draagt de relatief homogene respondentengroep bij aan de betrouwbaarheid van dit onderzoek. Wanneer het onderzoek een homogene groep betreft verkleint dit de kans dat persoonskenmerken de resultaten in het onderzoek beïnvloeden.

Ten tweede wordt de kwaliteit van dit onderzoek beïnvloed door de validiteit. De term validiteit betreft de geschiktheid van de onderzoeksmethoden en technieken om de onderzoeksvragen te beantwoorden (Boeije, 2005). Het is van belang dat de methoden van onderzoek de juiste data opleveren.

Om de validiteit van dit onderzoek te verhogen doe ik een pre-test na het opstellen van de topiclijst. Een pre-test geeft informatie of de gestelde vragen wel of niet de soort informatie geven die ik nodig hebt voor je onderzoeksvraag (Boeije, 2005). In dit onderzoek zijn er twee pre-testen gedaan, een met een vleeseter en een met een vleesminderaar. Na het uitvoeren van deze pretest wordt de topiclijst aangescherpt voor de rest van de interviews. Als laatste wordt er in dit onderzoek rekening gehouden met de validiteit door de omstandigheden tijdens de interviews relatief gelijk te houden. Alle interviews zijn afgenomen in een rustige omgeving waarbij er geen omstanders aanwezig waren. Dit zorgt ervoor dat respondenten niet worden afgeleid tijdens het interview. De afwezigheid van omstanders zorgt daarnaast ervoor dat mensen zich eventueel niet anders gedrag, omdat ze zich bijvoorbeeld beoordeeld voelen.

3.6 Vooruitblik

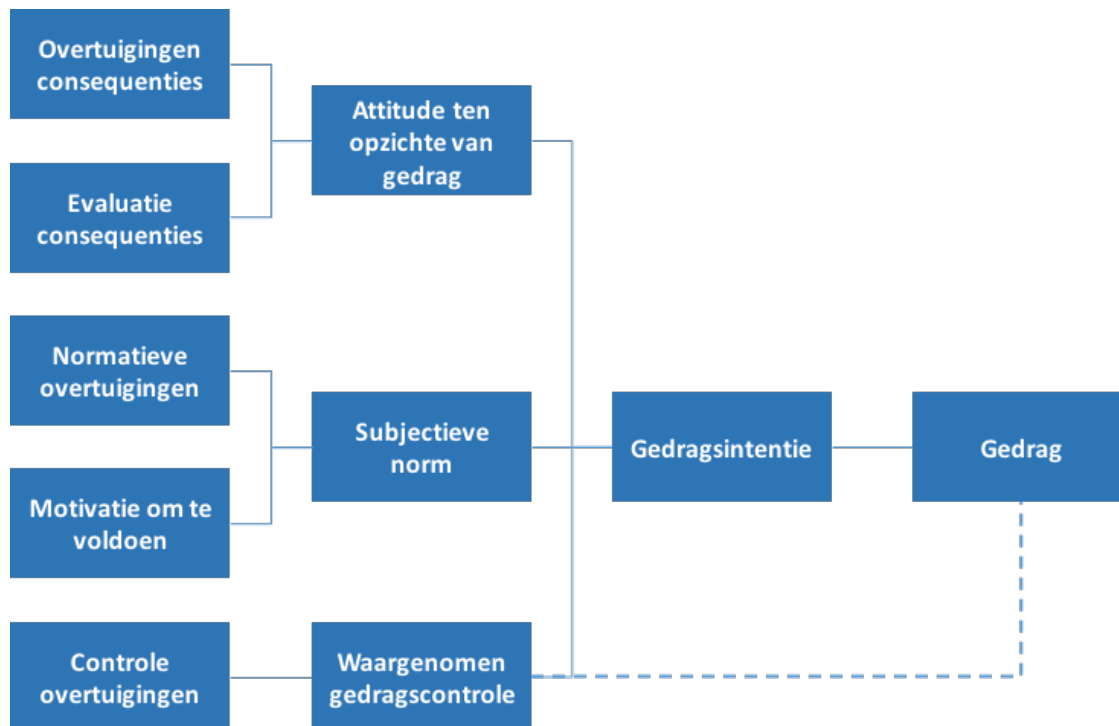
In het volgende hoofdstuk wordt er ingegaan op de theoretische achtergrond van dit onderzoek. Het literatuuronderzoek zorgt ervoor dat ik meer te weten kom over het fenomeen 'gedrag'. Hierbij is het belangrijk om te weten hoe gedrag kan worden verklaard en beïnvloed.

4. Literatuuronderzoek

Dit hoofdstuk schetst de wetenschappelijke achtergrond van dit onderzoek. In dit literatuuronderzoek worden twee theorieën besproken. Ten eerste wordt in sectie 4.1 de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985) behandeld. Deze theorie helpt bij het verklaren van gedrag. In het vervolg wordt deze theorie aangeduid als 'TPB'. Ten tweede wordt in sectie 4.2 het 4E-model besproken. Deze theorie kan helpen bij het beïnvloeden van gedrag. Vervolgens wordt er in sectie 4.3 gekeken op welke manier deze theorieën elkaar aanvullen. Verder volgt er in sectie 4.4 een conclusie en in sectie 4.5 een vooruitblik op het volgende hoofdstuk.

4.1 Theory of planned behavior

De 'Theory of planned behavior' (Ajzen, 1985) voorspelt en verklaart beredeneerd, oftewel rationeel, gedrag van mensen aan de hand van een drietal factoren: de attitude ten opzichte van het gedrag, de subjectieve norm en de waargenomen gedragscontrole (kolom 2 in figuur 3). De attitude ten opzichte van gedrag is iemands positieve of negatieve beoordeling over bepaald gedrag. Iemand staat bijvoorbeeld positief tegenover autorijden omdat dit een snel vervoersmiddel is. De subjectieve norm is hoe iemands gedrag beïnvloed wordt door zijn of haar sociale omgeving. Iemand gaat bijvoorbeeld met de auto ergens heen omdat de omgeving dit ook doet. Tenslotte is de waargenomen gedragscontrole of iemand denkt gedrag te kunnen laten zien, in hoeverre iemand denkt 'in staat te zijn' te laten zien. Een rijbewijs stelt iemand bijvoorbeeld in staat om auto te rijden. Deze drie factoren voorspellen samen de gedragsintentie (van kolom 2 naar 3 in figuur 3). De gedragsintentie betekent het voornemen om bepaald gedrag te laten zien. Deze gedragsintentie voorspelt het daadwerkelijke gedrag (van kolom 3 naar 4 in figuur 3). De waargenomen gedragscontrole heeft zowel invloed op de gedragsintentie als direct op het gedrag. Het model heeft als uitgangspunt dat intenties leiden tot gedrag als de mogelijkheid zich voordoet, schematisch weergegeven in figuur 3 (Ajzen, 2002). Vervolgens leidt deze intentie om auto te rijden samen met de inschatting auto te kunnen rijden tot het daadwerkelijke autorijden. Deze deelconcepten worden verder toegelicht in de rest van sectie 3.2.

Figuur 3: Theory of planned behavior (Ajzen, 1991, p. 182)

Gedragsintentie en gedrag

Een centraal begrip in de TPB is de gedragsintentie, de derde kolom in figuur 3. In veel onderzoeken wordt de gedragsintentie gezien als een vanzelfsprekende term (Warshaw & Davis, 1985). In dit onderzoek wordt gedragsintentie gezien als iemands motivatie om zich in te spannen bepaald gedrag uit te voeren (Ajzen, 1985); bijvoorbeeld in hoeverre een persoon zich wil in spannen om daadwerkelijk auto te rijden. Ajzen (1985) zegt over gedragsintentie: *“Intentions are assumed to capture the motivational factors that influence a behavior; they are indications of how hard people are willing to try, of how much of an effort they are planning to exert, in order to perform the behavior”* (p. 181). De gedragsintentie en de waargenomen gedragscontrole voorspellen samen het gedrag, de vierde kolom in figuur 3. Iemands gedragsintentie samen met iemands inschatting wel of niet auto te kunnen rijden, voorspellen of iemand daadwerkelijk auto gaat rijden. Gedrag is een ander belangrijk begrip binnen de TPB, maar wordt niet verder uitgelegd door Ajzen of andere onderzoekers. De definitie van gedrag die in dit onderzoek wordt gebruikt is het daadwerkelijke gedrag dat iemand laat zien. Pakt iemand bijvoorbeeld daadwerkelijk de auto naar zijn werk op het moment dat iemand deze intentie heeft. In de drie onderstaande secties zal ik verder toelichten hoe de deelconcepten uit kolom 2 in figuur 3 samenhangen met de onderliggende factoren uit kolom 1.

Attitude ten opzichte van gedrag

De eerste factor is de attitude, oftewel de houding ten opzichte van gedrag. Door Ajzen (1985) wordt de attitude ten opzichte van gedrag omschreven als: *“The individual’s positive or negative evaluation of*

performing the behavior” (p. 12). Deze attitude wordt bepaald door twee factoren: 1) gedragsovertuigingen, de overtuigingen over de consequenties van het gedrag 2) de evaluatie van deze consequenties.

Gedragsovertuigingen zijn de overtuigingen die iemand heeft over de wereld waaraan bepaalde consequenties verbonden zitten (Ajzen, 1985). Zo kan het bijvoorbeeld zijn dat de auto een slechte invloed heeft op het klimaat. Binnen de gedragsovertuigingen spelen de factoren correctheid en zekerheid een belangrijke rol (Rokeach, 1968). Bij de correctheid van een overtuiging gaat het om het juist of onjuist zijn van de overtuiging. De factor zekerheid omvat hoe zeker iemand is over zijn eigen overtuiging. Als iemand er zeker over is dat een auto niet vervuilend is, dan heeft dit effect op zijn of haar attitude ten opzichte van autorijden.

Verder wordt de attitude ten opzichte van gedrag beïnvloed door door de evaluatie van deze consequenties. Consequenties kunnen volgens Ajzen (1985) bijvoorbeeld gezien worden als prettig, onprettig of neutraal. De criteria waarop deze consequenties worden beoordeeld komen van het waardesysteem (Rokeach, 1968). Waarden zijn ideale toestanden zoals ‘een schone lucht’. Gevolgen die ervoor zorgen dat deze waarden dichterbij komen, dus bijvoorbeeld in het geval van ‘een schone lucht’ als waarde wordt het pakken van de fiets in plaats van de auto positief geëvalueerd (Rokeach, 1968).

Subjectieve norm

De tweede factor is de subjectieve norm en wordt door Ajzen (1985) omschreven als: “*The person’s perception of the social pressures put on him to perform or not perform the behavior in question*” (p. 12). Deze subjectieve norm wordt bepaald door twee factoren: 1) hoe men denkt dat de omgeving tegen bepaald gedrag aankijkt, de normatieve overtuigingen en 2) de motivatie om zich aan te passen aan de omgeving (Ajzen, 1985).

Normatieve overtuigingen schrijven voor welk gedrag acceptabel is en welk niet (Huesmann & Guerra, 1997). Deze overtuigingen kunnen gelden voor een specifieke situatie, bijvoorbeeld dat een bepaalde weg eenrichtingsverkeer is, maar ook voor dagelijkse zaken, zoals het verbod op rijden zonder rijbewijs (Huesmann & Guerra, 1997). Binnen deze normatieve overtuigingen zijn twee factoren van belang. Ten eerste hoe een persoon denkt dat bepaald gedrag door zijn of haar sociale omgeving wordt beoordeeld; bijvoorbeeld de mening van familie en vrienden over autorijden (Rhodes & Courneya, 2003). Ten tweede is het van belang of iemands sociale omgeving zelf het gedrag laat zien; hebben je familie en vrienden bijvoorbeeld zelf een auto (Ajzen, 2000)?

Verder wordt de subjectieve norm beïnvloed door de mate waarin iemand gemotiveerd is om zich aan te passen aan de sociale omgeving (Ajzen, 1985). Hierin is de mate waarin iemand waarde hecht aan de mening van zijn of haar omgeving belangrijk. Bij bepaald gedrag telt bijvoorbeeld de mening van familie zwaarder en bij ander gedrag de mening van vrienden.

Waargenomen gedragscontrole

De derde factor die de gedragsintentie vormt is de waargenomen gedragscontrole: *“People’s perception of the ease or difficulty of performing the behavior of interest”* (Ajzen, 1991, p. 183). Deze wordt bepaald door controle overtuigingen en is gebaseerd op Bandura’s (1977) concept van eigen effectiviteit. Hierbij gaat het om de overtuiging van mensen over hun eigen mogelijkheden. Mensen stellen zichzelf de vraag of men in staat is om controle uit te oefenen over eigen gedrag en gebeurtenissen in hun leven (Bandura, 1991). *“People’s beliefs about their capabilities to exercise control over their own level of functioning and over events that affect their lives”* (Bandura, 1991, p. 257). Volgens het concept eigen effectiviteit van Bandura (1977) gaat het erom of iemand het doel kan bereiken en volgens Ajzen (1985) of iemand het gedrag kan uitvoeren. In overeenstemming met Ajzen (1985) is het dus belangrijk of iemand denkt te kunnen autorijden en niet of iemand denkt op de bestemming aan te komen.

Controle overtuigen worden beïnvloed door beschikbare informatie vanuit eerdere ervaringen (Ajzen & Fishbein, 2005). De controle overtuigingen die hierdoor ontstaan helpen iemand een inschatting te maken over factoren die het gedrag kunnen helpen of hinderen (Ajzen, 2002). Als iemand bijvoorbeeld goed kan fietsen en autorijden, maakt diegene mogelijk de inschatting ook goed te kunnen brommer rijden.

Eerdere onderzoeken naar de Theory of planned behavior

De TPB is een veelvuldig toegepast model in het wetenschappelijk onderzoek naar verschillende soorten gedrag zoals vrijetijdsbesteding (Ajzen & Driver, 1992), keuze van collegevakken (Randall, 1994), drugsgebruik (McEahan, Connor & Lawton, 2005) en gewichtsverlies (Schifter & Ajzen, 1985). Schifter en Ajzen (1985) onderzochten bijvoorbeeld gewichtsverlies onder een groep van 73 vrouwen. Hierbij is er een significant positieve relatie gevonden tussen de attitude ten opzichte van het verliezen van gewicht, de sociale druk om gewicht te verliezen en de waargenomen controle over het eigen gewicht op de intentie om gewicht te verliezen. Een goede voorspeller van het daadwerkelijke gewichtsverlies was de mate waarin vrouwen dachten controle te hebben over hun eigen gewichtsverlies, oftewel de waargenomen gedragscontrole (Schifter & Ajzen, 1985).

Verschillende meta-analyses tonen de betrouwbaarheid van de TPB aan. De meta-analyse naar gezondheidsgedrag toont een positieve relatie tussen enerzijds de attitude ten opzichte van gedrag, subjectieve norm en waargenomen gedragscontrole en anderzijds de gedragsintentie (Armitage & Connor, 2001). Deze drie factoren samen verklaren 39% van de gedragsintentie. Hierbij betekent 0% dat de TPB op geen enkele manier de gedragsintentie voorspelt en 100% dat de TPB de gedragsintentie volledig voorspelt door de TPB. De subjectieve norm draagt het minste bij van de drie factoren. Daarnaast komt naar voren dat het daadwerkelijke gedrag, zoals het model voorspelt, verklaard wordt door de gedragsintentie en de waargenomen gedragscontrole. Deze relatie is echter minder sterk, aangezien 27% van het gedrag kan worden verklaard door de TPB (Armitage & Connor, 2001). Daarnaast heeft de meta-analyse van Sutton (1998) onderzoek gedaan naar de TPB. De drie factoren uit

de TPB verklaren gemiddeld 45% van de gedragsintentie. Ook hier is de verklaring van daadwerkelijk gedrag zwakker, namelijk 28% (Sutton, 1998). Deze twee meta-analyses tonen door middel van het combineren van verschillende studies naar gedrag, de waarde van de TPB aan. Deze bovenstaande percentages liggen ver af van 100%, maar zijn goed ten opzichte van de gemiddelde effectgroottes in de gedragswetenschappen (Sutton, 1998).

Daarnaast wordt de TPB ook gebruikt voor onderzoek naar milieubewust gedrag (Han, Hsu & Sheu, 2010; Cheung, Chan, & Wong, 1999; Taylor & Todd, 1995; Groot & Steg 2007). Han, Hsu en Sheu (2010) onderzochten de intentie om ecologisch vriendelijke hotels te boeken. Hierbij hadden de attitude ten opzichte van het verblijven in een ecologisch vriendelijk hotel, de mening van iemands omgeving over ecologisch vriendelijk gedrag en waargenomen controle over mogelijke barrières voor het verblijf in een ecologisch vriendelijk hotel een significant positief effect op de intentie om in een ecologisch vriendelijk hotel te verblijven (Han, Hsu & Sheu, 2010). De attitude ten opzichte van het verblijven in een ecologisch vriendelijk hotel had een sterkere invloed op de intentie om een ecologisch vriendelijk hotel te boeken dan de andere factoren. Daarnaast hebben Groot en Steg (2007) een surveyonderzoek gedaan onder 305 respondenten naar de intentie om transferia te gebruiken in Groningen. Dit zijn speciale parkeerplaatsen waardoor mensen gemakkelijk kunnen overstappen naar het openbaar vervoer. Ook in dit onderzoek waren alle drie de factoren sterke voorspellers van de intentie om de transferia te gebruiken. De attitude ten opzichte van de transferia was de sterkste voorspeller van de intentie om de transferia te gebruiken (Groot & Steg, 2007). Bovendien zijn er studies gedaan naar recyclen aan de hand van de TPB (Taylor & Todd, 1995; Cheung, Chan, & Wong, 1999). Deze laatstgenoemde studie vond eveneens een positieve relatie tussen de drie de factoren uit de TPB en de intentie om papier te recyclen, maar ook een positieve relatie met het daadwerkelijke recycle gedrag (Cheung, Chan, & Wong, 1999).

Kritische noten

De TPB is gebaseerd op de aanname dat de gedragsintentie samen met de waargenomen gedragscontrole leiden tot daadwerkelijk gedrag. Echter, zoals in de verklaarde varianties terugkomt, kan de TPB het daadwerkelijk gedrag vaak minder goed verklaren. Een veel gegeven kritiek is daarom dat de TPB gedrag niet goed kan verklaren omdat er onbewuste processen meespelen die de TPB niet meeneemt (Gibbons, Gerard, Oulette, & Burzette, 1998). Mensen activeren mogelijk andere overtuigingen tijdens het daadwerkelijke gedrag dan tijdens het meten van de gedragsintentie (Ajzen & Sexton, 1999). De auteur blijft hier onduidelijk over. Een voorbeeld zou kunnen zijn dat mensen de intentie hebben de fiets te pakken, maar op het moment van vertrek toch onbewust de overtuiging ‘sneller is beter’ activeren en de auto pakken omdat deze sneller is.

Gedrag uitvoeren uit gewoonte is dermate onbewust proces, ook vaak aangeduid als eerder vertoond gedrag. Gewoonten worden door Aarts en Dijksterhuis (2000) als volgt omschreven: *“Habits are mentally represented as associations between goals and actions. These associations are shaped by*

frequent performance of actions and require the activation of the goal to become manifest” (p. 60).

Deze factor kan mogelijk het gat tussen de gedragsintentie, de waargenomen gedragscontrole en het gedrag verklaren, maar de literatuur geeft ambigue resultaten. Uit een aantal onderzoeken blijkt dat gewoonten en eerder vertoont gedrag gedrag voorspellen (Bentler & Speckhart, 1979; Ouellette & Wood, 1998; Aarts & Dijksterhuis, 2000). Uit onderzoek van Aarts en Dijksterhuis (2000) naar gewoontegedrag vond men een significante relatie tussen de activatie van een doel, een college bezoeken, en een gewoonte, het pakken van de fiets. Bentler en Speckhart (1979) vonden een positieve relatie tussen eerder vertoond gedrag en gedrag in de toekomst, namelijk het nuttigen van alcohol en marihuana onder studenten. In het geval van fruitconsumptie kunnen de gedragsintentie en waargenomen gedragscontrole niet meer significant het gedrag verklaren als er sprake is van een sterke gewoonte (De Bruijn et al., 2006). Bovendien blijken gewoonten de sterkste voorspellers van gedrag in een onderzoek naar vervoerskeuze (Verplanken, Aarts, Knippenberg & Moonen, 1998).

Anderzijds is er veel discussie rondom de relatie tussen gewoonten, eerder vertoond gedrag en gedrag. Een onderzoek van Ajzen, Bamberg en Schmidt (2003), naar vervoerskeuze van mensen, demonstreert dat de keuze voor een bepaald vervoer over het algemeen een doordachte keuze is, in tegenstelling tot de resultaten uit het onderzoek van Verplanken et al. (1998). Gewoonten hadden in dit onderzoek geen effect op het gedrag. Daarnaast blijkt de extra variantie die wordt verklaard door eerder vertoont gedrag erg klein (Connor, Warren, Close & Sparks, 1999). Ook Ajzen (1991) vindt de extra verklaarde variantie gering, namelijk 2.1%. Bovendien blijkt dat eerdere milieubewuste keuzes geen invloed hadden op de keuze voor een ecologisch vriendelijk hotel (Han, Hsu & Sheu, 2010). Wat anderen zien als gewoonten ziet Ajzen (2005) als stabiel gedrag. De factoren die eerder het gedrag hebben beïnvloed, blijven dat nu doen waardoor het gedrag gelijk blijft (Ajzen, 2005; Ajzen, 1991).

Uit de bovenstaande discussie blijkt dat eerder vertoond gedrag en gewoonten eventueel een verklaring kunnen geven voor het gat tussen gedragsintentie en gedrag. Echter is het wetenschappelijke veld hier niet unaniem over. Verschillende onderzoeken tonen verschillende uitkomsten. Ook de verklaarde variantie in gedrag door gedragsintentie en waargenomen gedragscontrole verschilt per onderzoek. De weerlegging van de kritiek komt grotendeels van de ontwikkelaar van de TPB, Icek Ajzen. Dit betekent niet dat zijn resultaten en argumenten niet kloppen, maar het is belangrijk dit mee te nemen. In dit onderzoek zijn eerder vertoond gedrag en gewoonten geen apart topic maar ik houd er rekening mee dat het eventueel door respondenten genoemd kan worden. Gewoonten en eerder vertoond gedrag worden echter niet vooraf als apart topic opgenomen, omdat er niet genoeg bewijs is dat dit daadwerkelijk een rol speelt.

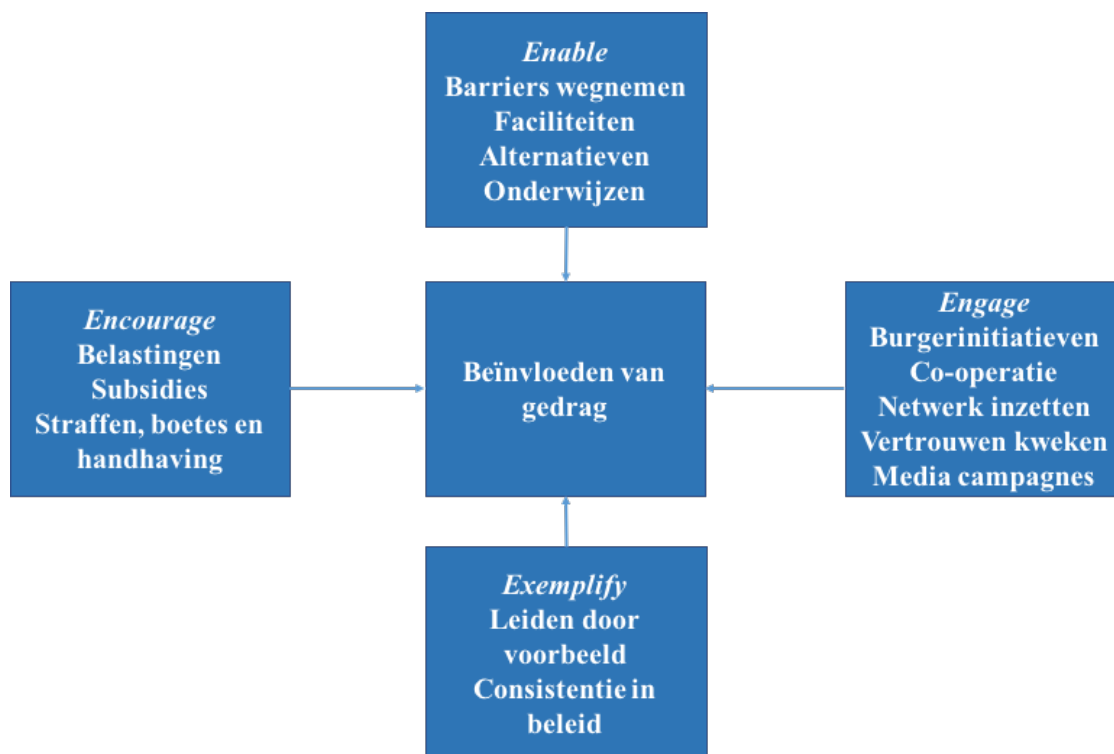
4.2 4E-model

Het 4E-model is ontwikkeld door de Britse overheid in het kader van de ‘UK Sustainable Development Strategy’ (Defra, 2005). Het voornaamste doel van dit model is het stimuleren van milieubewust gedrag door middel van vier factoren, de 4E’s: *enable* (mogelijk maken), *encourage* (aanmoedigen), *engage*

(betrokkenheid creëren) en *exemplify* (het geven van het juiste voorbeeld), zie figuur 4. Deze factoren moet het voor mensen makkelijker maken om duurzamer te leven (Jackson, 2005). Dit is ontwikkeld door het ‘Department for Environment, Food and Rural Affairs’ van de Britse overheid (in dit onderzoek verder aangeduid als Defra) in een eigen onderzoeksprogramma naar milieubewust gedrag. “*The new strategy therefore focuses on the need to enable, encourage and engage people and communities in the move toward sustainability; recognizing that Government needs to lead by example*” (Defra, 2005, p. 26). Op deze kennis uit dit onderzoeksprogramma baseert men vervolgens beleid (Eppel, Sharp & Davies, 2013).

Het model geeft specifieke handreikingen om milieubewust gedrag te stimuleren, maar biedt geen verklaring voor gedrag. De TPB biedt deze verklaring wel. Hiermee is het 4E-model in feite een aanvulling op het TPB. Door deze twee modellen te koppelen kan er zowel gekeken worden naar het ontstaan van gedrag als naar het beïnvloeden van milieubewust gedrag. Het 4E-model is een praktijkgericht model met een wetenschappelijke basis. Uit een uitgebreide literatuurstudie van Jackson (2005) zijn een aantal factoren naar voren gekomen die milieubewust gedrag kunnen stimuleren, wat leidde tot het 4E-model. Dit model is echter nog niet veel in wetenschappelijk onderzoek gebruikt.

In deze sectie komen de 4E’s aan bod. Deze factoren worden besproken aan de hand van een definitie, een praktijkvoorbeeld over recyclen, eerdere onderzoeken, kritiek op het model en als laatste wordt er een koppeling gemaakt tussen de TPB en het 4E-model.

Figuur 4: 4E-model (Defra, 2005, p. 26)

Mogelijk maken

Het ‘*mogelijk maken*’ van milieubewust gedrag houdt in dat duurzame keuzes beschikbaar, eenvoudig en vanzelfsprekend moeten zijn. Daarnaast betekent dit dat de meer vervuilende opties uit het aanbod verwijderd worden (Poeck, 2010). Het gaat om het aanbieden van de infrastructuur en faciliteiten om milieubewust gedrag eenvoudig te maken: wegnemen van barrières, bevorderen van begrip over het onderwerp, goede alternatieven aanbieden en de juiste vaardigheden aanleren (Eppel, Sharp & Davies, 2013). Als je bijvoorbeeld wilt dat mensen minder gebruik maken van de auto dan kan een goed alternatief, zoals een trein, dit duurzame gedrag bevorderen.

Het mogelijk maken is toegepast op het reduceren van constructie afval door de Britse overheid. De overheid gaf training aan afvalbedrijven over afvalproblemen om zo het scheiden en recyclen van afval te bevorderen (Committee on Science and Technology, 2008).

Eerder onderzoek toont aan dat het uitdelen van een afvalbak om te recyclen, dus het faciliteren van recyclen, zorgt voor milieubewust gedrag. Respondenten met een afvalbak om te scheiden, recyclede meer afval dan respondenten zonder deze afvalbak (Guagnano, Stern & Dietz, 1995). De studie van Thøgersen (1994) bevestigt deze uitkomst; het bieden van de mogelijkheid om te recyclen beïnvloedt het recycle gedrag significant.

In dit onderzoek maak ik de aanname dat de factoren ‘*waargenomen gedragscontrole*’ en ‘*mogelijk maken*’ elkaar overlappen. Beide factoren houden rekening met situationele factoren waardoor bepaald gedrag niet kan worden uitgevoerd (Jackson, 2005). Zowel de factor ‘*mogelijk maken*’ als de waargenomen gedragscontrole gaan ervan dat barrières de gedragsintentie en het gedrag kunnen hinderen. De factor ‘*mogelijk maken*’ gaat echter over daadwerkelijke barrières en de factor ‘*waargenomen gedragscontrole*’ gaat over ingeschatte barrières. Het verschil zit tussen iets daadwerkelijk niet kunnen en de eigen inschatting van mensen iets niet te kunnen. Bij de factor ‘*mogelijk maken*’ gaat het om: wegnemen van barrières, faciliteiten aanbieden, bevorderen van begrip over het onderwerp, goede alternatieven aanbieden en de juiste vaardigheden aanleren (Eppel, Sharp & Davies, 2013). Als deze strategieën worden ingezet om milieubewust gedrag te bevorderen heeft dit effect op iemands eigen inschatting of hij of zij gedrag kan uitvoeren. Beide factoren hebben dezelfde uitwerking en worden daarom samengevoegd.

Het goede voorbeeld geven

‘*Het goede voorbeeld geven*’ betekent het demonstreren van een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het probleem (Eppel, Sharp & Davies, 2013). Dit wordt bereikt door enerzijds consistentie in beleid (Collins, Thomas, Willis & Wilson, 2003) en anderzijds door de voorbeeldrol van de overheid. Consistentie in beleid heeft een voorbeeldfunctie omdat dit een bepaald signaal afgeeft naar burgers (Poeck, 2010). Als er zowel een subsidie is op elektrische auto’s maar tegelijkertijd worden de accijnzen op benzine verlaagd, dan geeft dit een dubbel signaal aan burgers af over het rijden van auto’s. Daarnaast kan de overheid ook als rolmodel fungeren om zij een grote consument is. De overheid kan duurzame

initiatieven een boost geven door deze zelf te gebruiken (Poeck, 2010). Het geven van het goede voorbeeld is geïnspireerd door de ‘social learning theory’ van Bandura (1977), later de ‘social cognitive theory’ (Bandura, 1991). Een centraal aspect in deze theorie is ‘*modeling*’: mensen leren door het observeren van anderen in hun omgeving, inclusief onze ouders, kennissen, maar ook secundaire bronnen zoals van de media en het internet en bootsen hun gedrag na. De overheid heeft met haar eigen gedrag dus een belangrijke functie als rolmodel (Jackson, 2005; Poeck, 2010). Als de overheid bijvoorbeeld elektrisch rijden wilt aanmoedigen dan kan dit door over te schakelen naar elektrische leaseauto’s voor overheidsfunctionarissen.

Het geven van het goede voorbeeld is ook toegepast tijdens het reduceren van eigen afval door de Britse overheid. De overheid heeft zelf het doel gesteld om voor 2020 25% van haar afval te reduceren en 75% te recyclen. Hiermee wil de Britse overheid het goede voorbeeld geven en hopelijk op deze manier burgers inspireren ook hun afval te reduceren en her te gebruiken (Committee on Science and Technology, 2008).

Naar het geven van het goede voorbeeld zijn verschillende onderzoeken gedaan (Sellers, Pratt, Winfree en Cullen, 2000; Akers & Jensen, 2011). Uit de meta-analyse van Sellers, Pratt, Winfree en Cullen (2000) blijkt dat ‘*modeling*’ vooral veel wordt toegepast in de criminologie, waarbij er een relatie is tussen crimineel of afwijkend gedrag en het nabootsen van gedrag van anderen. Daarnaast heeft de opvoeding van ouders met de meegegeven normen en waarden een effect op het crimineel gedrag van kinderen. Uit dit onderzoek blijkt dat hoe sterker de band met iemand hoe meer van diegene wordt geleerd (Conger, 1976). De principes van ‘*modeling*’, het nabootsen van gedrag, worden veelal toegepast in programma’s om gedrag bij te sturen, te corrigeren en te voorkomen. Programma’s gebaseerd op de ‘*modeling*’ blijken effectiever dan programma’s waarin deze principes niet worden toegepast (Pearson, Lipton, Cleland & Yee, 2002; Akers & Jensen, 2006).

In dit onderzoek maak ik de aanname dat de factoren ‘*subjectieve norm*’ en ‘*het goede voorbeeld geven*’ ook overlappen. Beide factoren gaan ervan uit dat invloed van anderen, hetzij de overheid of de directe omgeving van iemand, invloed hebben op de gedragsintentie en het gedrag. Het goede voorbeeld geven is gebaseerd op het concept ‘*modeling*’ waarbij de invloed van kennissen, familie en zelfs media ook van belang zijn. De definitie van de subjectieve norm wordt meer omschreven als sociale druk. Deze wordt echter deels bepaald door welk gedrag de omgeving zelf laat zien. Hoewel er dus nuanceverschillen bestaan tussen deze concepten worden ze in dit onderzoek toch als één gezien.

Aanmoedigen

Het ‘*aanmoedigen*’ van verandering betekent het bieden van stimulansen en ontmoedigende maatregelen om bepaald gedrag te promoten, bijvoorbeeld de accijnzen op benzine (Eppel, Sharp & Davies, 2013). Het ont- en aanmoedigen van gedrag kan dus door belasting voor- en nadelen, maar ook door maatregelen zoals boetes, straffen en subsidies (Defra, 2005). Gedrag veranderen door middel van stimulansen en ontmoedigende maatregelen hoort bij een externalistische aanpak. Hierbij wordt er

vooral naar factoren buiten het individu gekeken (Jackson, 2005). Als de overheid bijvoorbeeld elektrisch rijden wilt aanmoedigen dan kan dit door elektrisch rijden te subsidiëren.

Het aanmoedigen van milieubewust gedrag is ook toegepast tijdens het reduceren van eigen afval door de Britse overheid. De van regels over afval tijdens bouwprojecten zijn aangescherpt. Daarnaast is de belasting op storten omhooggegaan om hergebruik van afval te stimuleren en het reduceren en recyclen van bouwafval te bevorderen (Committee on Science and Technology, 2008).

De meta-analyse van Gardner en Stern (1999) concludeert dat financiële prikkels alleen vaak niet genoeg zijn om een gedragsverandering teweeg te brengen. Financiële prikkels zijn vaak verweven met sociale en psychologische factoren (Kollmuss & Agyeman, 2002). Volgens Kollmuss en Agyman (2002) gaat het er vooral om of de vervuilende optie niet veel goedkoper is dan de duurzame optie. Lage prijzen voor olie in de VS weerhielden mensen bijvoorbeeld ervan om over te stappen naar duurzame vervoersalternatieven (Kollmuss & Agyman, 2002). In een studie naar recycling blijkt echter dat de respondenten in de conditie met de meeste kans op geld, namelijk een loterij met 5000 pond, het meeste recyclede. Na elke keer dat het gerecycled afval werd opgehaald vond er een trekking plaats waarin de onderzoekers 5000 pond verlootten. In andere condities met een minimale financiële prikkel, zoals een pennie voor een pond gerecycled afval, recyclede mensen minder (Jacobs & Bailey, 1982). In dit onderzoek is een grote financiële prikkel dus wel effectief. Het onderzoek toont echter ook aan dat lagere reëler financiële prikkels een stuk minder effectief zijn. Daarom is het effectiever als verschillende soorten prikkels met elkaar gecombineerd worden zoals Gardner en Stern (1999) benadrukken. Deze combinatie van prikkels komt ook terug in het 4E-model.

In dit onderzoek wordt de factor ‘aanmoedigen’ toegevoegd aan de TPB. De TPB kijkt vooral naar factoren binnen een persoon die van invloed zijn op de gedragsintentie en het gedrag. De factor ‘aanmoedigen’ komt vanuit een externalistisch perspectief, waarbij factoren van buiten invloed uitoefenen op de gedragsintentie en het gedrag. Daarom is deze factor een interessante en waardevolle toevoeging op de TPB.

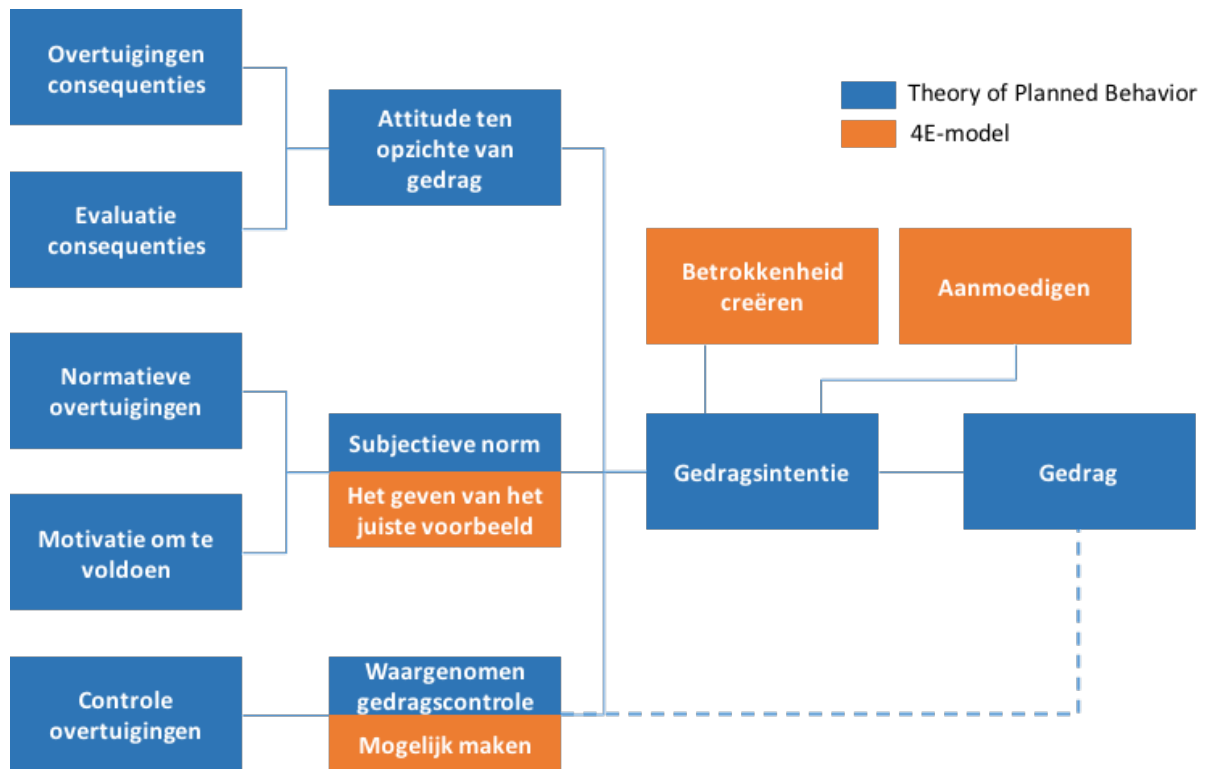
Betrokkenheid creëren

Om mensen te veranderen moeten ze betrokken worden bij de vraagstukken en mogelijke transitie (Poock, 2010), bijvoorbeeld door het gebruik van netwerken, coproductie van oplossingen, burgerinitiatieven en werken met mensen die worden vertrouwd (Eppel, Sharp & Davies, 2013). De intentie om te veranderen komt eerder aan de orde als mensen een connectie hebben met het vraagstuk. Het vraagstuk moet dichtbij worden gebracht (Eppel, Sharp & Davies, 2013). Betrokkenheid creëren is belangrijk omdat mensen vaak onbewust consumeren (Jackson, 2005). Tijdens het consumeren spelen niet de bewuste keuzes maar gewoonten, subjectieve normen en comfort een grote rol (Shove, 2003). Consumenten zitten mogelijk ‘opgesloten’ in een niet-milieubewust consumptiepatroon waarbij onbewuste processen van grote invloed zijn (Sanne, 2002).

Het creëren van betrokkenheid rondom milieubewust gedrag is ook toegepast tijdens het reduceren van eigen afval door de Britse overheid. Mensen zijn betrokken door middel van het verschaffen van informatie over het afval bij de verkoop van de bouwproducten, trainingen aan bouwvakkers en aannemers en het verstrekken van informatie aan consumenten zelf (Committee on Science and Technology, 2008).

Het creëren van betrokkenheid is kwalitatief onderzocht tijdens het plaatsen van een slimme energiemonitor, een instrument dat het energiegebruik in huis bijhoudt (Hargreaves, Nye & Burgess, 2010). Dit instrument geeft directe persoonlijke informatie over iemands eigen energiegebruik. Door middel van deze slimme energiemonitor wordt zowel het energiegebruik als de effecten ervan tastbaar (Burgess & Nye, 2008). Hoewel de onderzoekers geen conclusies trekken, geven ze aan dat het instrument mogelijk een positief effect heeft op het reduceren van het energiegebruik (Hargreaves et al., 2010). Naast informatie is ook vertrouwen belangrijk in een veranderproces. Bij de acceptatie van nieuwe technologieën, zoals de ontwikkeling van duurzame energiebronnen, is het belangrijk dat er vertrouwen is in degene die verantwoordelijk zijn voor de desbetreffende technologie (Huijts, Molin & Steg, 2012).

In dit onderzoek wordt het '*creëren van betrokkenheid*' ook als factor toegevoegd aan de TPB. Het '*creëren van betrokkenheid*', vooral door de overheid, komt niet terug in een andere factor van de TPB. Hoewel het eventueel ook de attitude kan beïnvloeden omdat deze door meer betrokkenheid kan veranderen, liggen deze twee factoren te ver van elkaar af om ze één factor te beschouwen. Daarom maak ik in dit onderzoek de aanname dat het '*creëren van betrokkenheid*' een aparte factor is die de gedragsintentie en daarmee het gedrag kan beïnvloeden.

Figuur 5: Samenhang tussen de TPB en het 4E-model

Kritische noten

Een punt van kritiek op het 4E-model is dat dit model zich voornamelijk focust op activiteiten binnen het huishouden (Bar, Shaw & Coles, 2011). *“However, although programmes for addressing behaviour change in and around the home are well developed, there has been significantly less attention paid to activities beyond this site of practice. This is despite the environmental implications of consumption choices for leisure, tourism, and work-related activities”* (Bar et al., 2011, p. 3011). Volgens Bar et al. (2011) moet er meer aandacht worden besteed aan milieubewust gedrag buitenshuis zoals tijdens het werk en de vrijetijdsbesteding. Zowel vanuit beleidsmakers als wetenschappers gaat de aandacht binnen milieubewust gedrag voornamelijk uit naar het ‘dagelijkse’ gedrag (Hobson, 2002). Bar et al. (2011) pleiten voor een breder perspectief op milieubewust gedrag omdat nu mensen in een andere setting, bijvoorbeeld op vakantie, conflicterend gedrag laten zien. De impact van de toeristische sector blijft bijvoorbeeld maar groeien, mede doordat het aantal vluchten blijft groeien. Er is zelfs geen indicatie dat mensen die erg milieubewust zijn in hun dagelijkse leven hun vluchten verminderen (Bar et al., 2011). Zowel het beleidsveld als het wetenschappelijk veld moet breder kijken naar milieubewust gedrag.

In dit onderzoek wordt er gekeken naar het consumeren van vlees tijdens het avondeten. Het al dan niet minderen van vlees past ook onder huishoudelijk gedrag, omdat mensen avondeten veelal binnenshuis bereiden en consumeren. Het 4E-model is op dit moment nog vooral gericht op dit huishoudelijk gedrag, wat maakt dat het model goed bij dit onderzoek past. Hoewel ik de noodzaak begrijp voor een breder perspectief, heeft deze kritiek relatief weinig invloed op dit onderzoek. In dit

onderzoek wordt er voornamelijk gekeken naar het nuttigen van vlees tijdens een gemiddelde avondmaaltijd, dus niet tijdens het eten buiten de deur of op vakantie bijvoorbeeld.

4.3 Samenhang tussen Theory of planned behavior en 4E-model

In dit onderzoek maak ik dus de aanname dat twee deelconcepten van de TPB overlappen met twee deelconcepten van het 4E-model. Ten eerste vallen *'de subjectieve norm'* en *'het juiste voorbeeld'* onder één categorie en ten tweede vallen de *'waargenomen gedragscontrole'* en *'mogelijk maken'* onder dezelfde noemer. De overige twee deelconcepten uit het 4E-model, *'aanmoedigen'* en *'betrokkenheid creëren'*, kunnen de gedragsintentie beïnvloeden en worden daarom aan de gedragsintentie toegevoegd. Deze combinatie van beide theoretische concepten is gevisualiseerd in figuur 5.

4.4 Conclusie

In dit literatuuronderzoek heb ik de eerste deelvraag beantwoord: *"Hoe kunnen verschillen in het al dan niet minderen van vlees worden verklaard en hoe kan dit gedrag beïnvloed worden?"*. De TPB blijkt een goed model om het gedrag te verklaren (Armitage & Connor, 2001) door middel van drie factoren: de attitude ten opzichte van gedrag, de subjectieve norm en de waargenomen gedragscontrole. De TPB is echter niet specifiek gericht op milieubewust gedrag, daarom is het 4E-model een goede aanvulling. Dit model geeft concrete handvatten om milieubewust gedrag te stimuleren (Defra, 2005) door middel van de 4E's: mogelijk maken, het goede voorbeeld geven, aanmoedigen en betrokkenheid creëren. De combinatie van de TPB en het 4E-model (figuur 5) vormt een goede basis om het wel of niet minderen van de vleesconsumptie te verklaren en eventueel te beïnvloeden.

Daarnaast vloeien de topics voor de interviews voort uit het literatuuronderzoek. Hierbij zijn de volgende topics naar voren gekomen: attitude ten opzichte van gedrag, subjectieve norm, waargenomen gedragscontrole, aanmoedigen en betrokkenheid creëren. De drie topics uit de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985) gaan over het verklaren en begrijpen van gedrag: de attitude ten opzichte van gedrag, de subjectieve norm en de waargenomen gedragscontrole. De twee topics uit het 4E-model proberen gedrag te beïnvloeden: aanmoedigen en betrokkenheid creëren. Bij de overlappende topics uit figuur 5 wordt er zowel naar het begrijpen van gedrag als naar het eventueel beïnvloeden van gedrag gevraagd.

4.5 Vooruitblik

In dit hoofdstuk lag de nadruk op het literatuuronderzoek. In het volgende hoofdstuk ga ik verder met het empirische onderzoek, waarin de data uit de empirie worden beschreven.

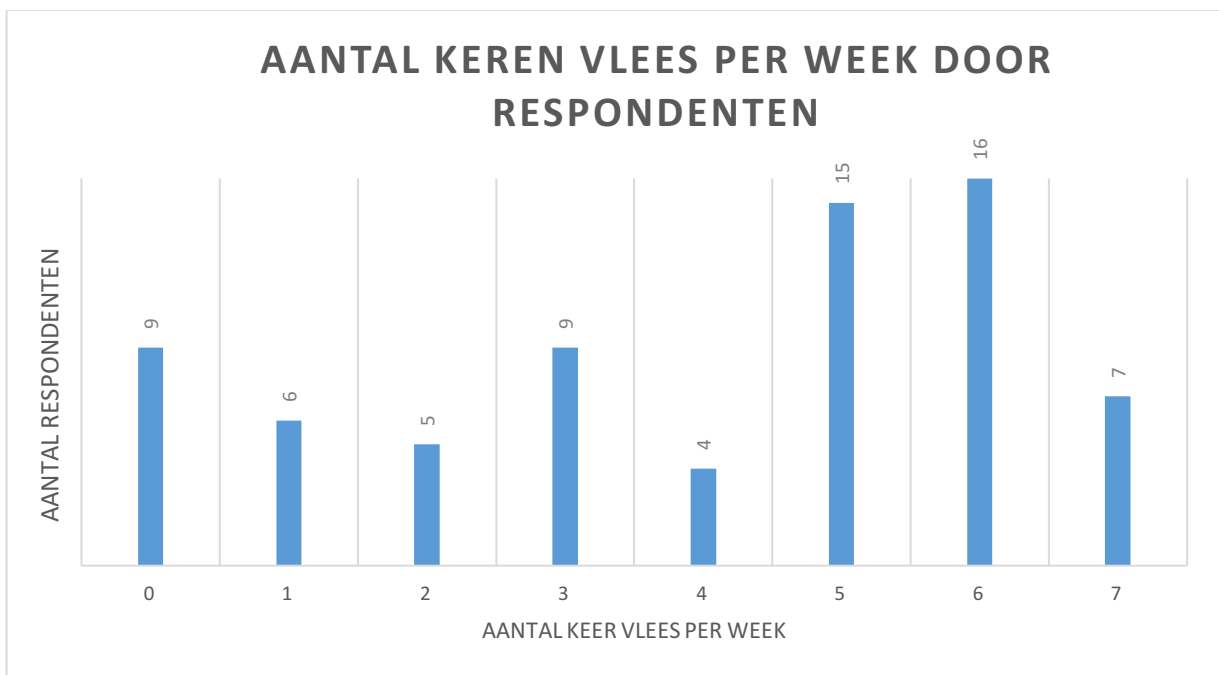
5. Empirisch onderzoek

In dit hoofdstuk worden de empirische resultaten beschreven uit de enquête en de interviews. Als eerste worden de empirische resultaten uit de enquête uiteengezet in sectie 4.1 aan de hand van de volgende onderwerpen: consumptie en kennis, redenen om geen vlees te eten en redenen om wel vlees te eten. Vervolgens worden de empirische resultaten uit de interviews besproken in sectie 4.2 aan de hand van de topics die zijn besproken in sectie 2.2.3 van het methoden hoofdstuk. Hierbij is het topic ‘gewoonten’ in deze empirische resultaten toegevoegd.

5.1 Enquête

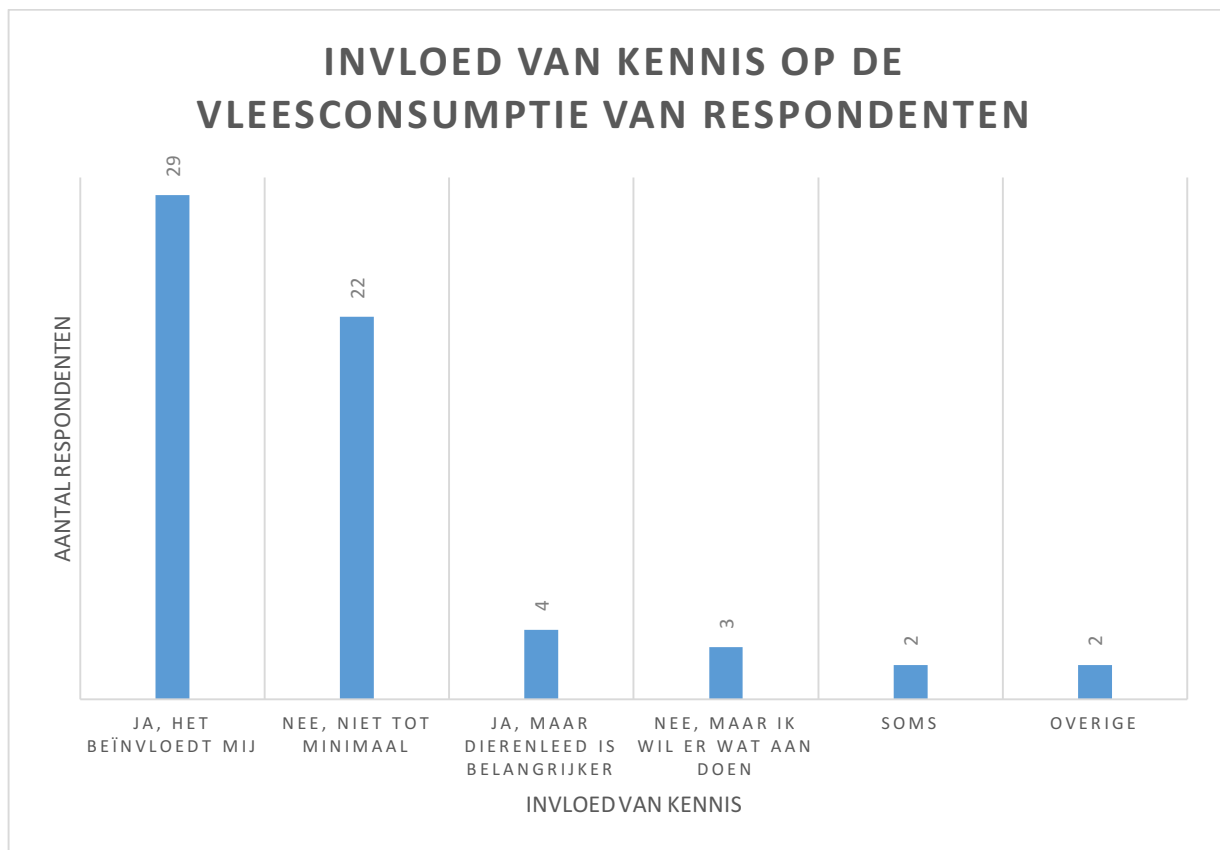
Consumptie en kennis

In de enquête is de vleesconsumptie van respondenten gemeten door het zelf gerapporteerde aantal keren vlees per week. Het gemiddelde aantal keren vlees per week is 3,9. Figuur 1 laat zien hoeveel vlees respondenten eten per week, zes keer vlees per week vlees is het populairst onder respondenten.

Figuur 6: Het aantal keer vlees per week door respondenten

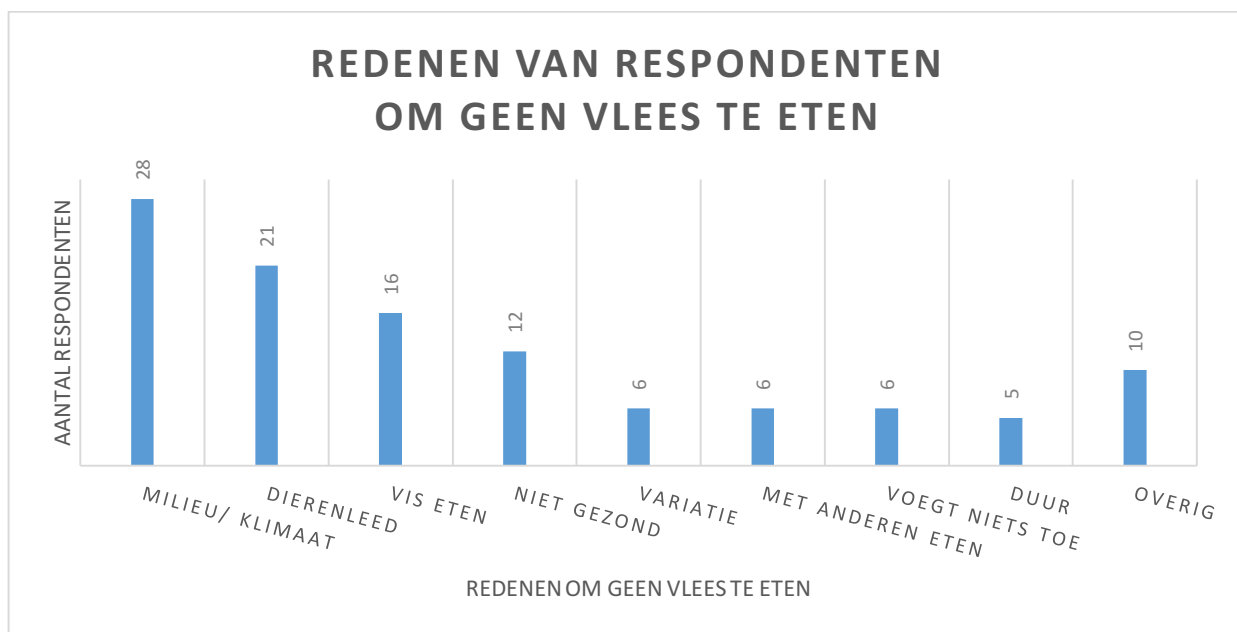
Daarnaast komt de invloed van kennis aan bod. Zeven van de 71 respondenten zeggen niets te weten over de effecten van vlees op het klimaat. Figuur 2 geeft weer óf en hoe respondenten in hun vleesconsumptie worden beïnvloed door de kennis over de effecten van vlees op het klimaat.

Figuur 7: De beïnvloeding van iemands vleesconsumptie door de kennis over de effecten van vlees op het klimaat

Redenen om geen vlees te eten

Respondenten geven verschillende redenen om minder of geen vlees te eten met als populairste twee: het effect van vleesconsumptie op het milieu en het dierenleed verbonden aan vleesconsumptie. Figuur 3 geeft een overzicht van deze redenen weer.

Figuur 8: Wat zijn redenen van respondenten om minder of geen vlees te eten?

Redenen om wel vlees te eten

Respondenten geven ook verschillende redenen om wél vlees te eten met als de populairste twee: vlees is lekker en vlees is gezond. Figuur 4 geeft een overzicht van deze redenen weer.

Figuur 9: Wat zijn redenen van respondenten om wel vlees te eten?

5.2 Interviews

Allereerst wordt er toegelicht welke topics aan bod komen bij welke onderwerpen. Binnen de *attitude ten opzichte van het minderen van vlees* komen de volgende topics aan bod: nadelen verbonden aan het eten van vlees, impact maken en klimaatverandering. Vervolgens bestaat de *subjectieve norm* uit de topics: het stimuleren van vleeseten/vleesmindere, het gedrag van de omgeving, de acceptatie van het vleesmindere en de motivatie om zich aan te passen. Ten derde zijn de topics binnen de *waargenomen gedragscontrole*: in staat zijn vlees te mindere en de mogelijkheden om vlees te mindere. Verder wordt het *aanmoedigen* beschreven door middel van: een vleestax, een korting op vleesvervangers en een korting op groente. Daarbij wordt het *creëren van betrokkenheid* beschreven door: de coproductie van beleid en een mediacampagne. Als laatste is er zoals eerdergenoemd een topic toegevoegd: *gewoonten*. Dit topic wordt als laatste beschreven. Respondenten zijn aangeduid volgens de kenmerken in tabel 1.

Attitude ten opzichte van het mindere van vlees

Nadelen verbonden aan het eten van vlees

Van de tien geïnterviewde vleeseters noemen negen vleeseters ‘milieu’ als een nadelig gevolg van het eten van vlees. De meeste van deze vleeseters zijn echter niet volledig overtuigd van deze negatieve effecten, omdat ze hier vaak geen goed beeld van hebben: “*Ja ik weet dat er heel veel dingen zijn over het klimaat maar daar ben ik zelf eigenlijk helemaal niet mee bezig.*” (V8v)

Vleesminderaars zijn sterker overtuigd van de nadelen van vleeseten voor het milieu. Alle tien vleesminderaars noemen het klimaat, of bijbehorende facetten zoals waterverspilling, als nadelen van het eten van vlees: “*Hartstikke veel milieuvuiling, het is de grootste milieuvuiler op deze planeet volgens mij.*” (M8m)

Impact maken

Op een schaal van 1 (geen invloed) tot 5 (veel invloed) geven vleeseters de mate van invloed die zij hebben op het milieu gemiddeld een 1,9, en vleesminderaars een 2,9. Vleeseters hebben in mindere mate het gevoel het klimaat te kunnen beïnvloeden indien zij hun vleesconsumptie zouden verminderen: “*I, ja, omdat ik denk dat ik denk dat ik een kleine schakel ben van de hele grote wereld en ik denk dat een persoon alleen niet heel veel toe kan voegen.*” (V3v)

Vleesminderaars hebben meer het idee dat ze impact maken door een vermindering van hun eigen vleesconsumptie, echter is het gevoel van daadwerkelijke impact niet heel hoog. Eén respondent heeft bijvoorbeeld niet het gevoel veel impact te kunnen maken, maar wil vooral niet aan bijdragen aan klimaatverandering: “*En ik weet dat ik in mijn eentje de wereld niet ga veranderen, maar ik wil er ook niet aan bijdragen, dus ik kies er heel bewust voor om het dan niet te eten.*” (M6v). Een ander heeft juist het idee wel impact te maken: “*Ik denk 4, want ik denk wel dat ik maar één persoon ben die het doet, maar het is wel zo belangrijk dat als iedereen het zou doen dan zou het superveel zijn.*” (M2v).

Klimaatverandering

Vleeseters en vleesminderaars hebben verschillende opvattingen over de urgentie van de klimaatverandering. Vleesminderaars zien klimaatverandering als een groter en urgenter probleem dan vleeseters: *“Ik denk dat dat de grootste uitdaging is voor de mensheid in de 21ste eeuw en als we niet uitkijken gaat het gewoon heel erg mis” (M4m)*. Vleeseters zijn bijvoorbeeld sceptisch over het onderwerp: *“Een beetje sceptisch maar ook wel realistisch dat er natuurlijk wel wat aan gedaan moet worden en dat we niet op deze tour kunnen doorgaan” (V9m)* en vinden dat de politiek andere maatschappelijke problemen voor moet laten gaan: *“Ja ik vind onderwijs, economie, hoe help je mensen aan een baan, hoe zorg je dat mensen uit de armoede komen belangrijk, klimaat is heel erg belangrijk op de lange termijn maar het is goed dat het al op de agenda wordt gezet.” (V10m)*. Overigens is er geen enkele respondent die klimaatverandering niet als probleem ziet. Elke respondent ziet in een bepaalde mate in dat er iets aan de opwarming van de aarde gedaan moet worden.

Subjectieve norm

Het stimuleren van vleeseten/vleesmindere

Op een schaal van 1 (niet) tot 5 (heel veel) hebben respondenten aangegeven of hun omgeving het eten van vlees stimuleert. Vleeseters voelen zich meer gestimuleerd, gemiddeld 3,3, dan vleesminderaars met een gemiddelde van 2,6. Aan de andere kant is er aan respondenten gevraagd of zij zich gestimuleerd voelen door hun omgeving om minder vlees te eten. Vleesminderaars voelen zich meer gestimuleerd om minder vlees te eten, gemiddeld 2,4, dan vleeseters met een gemiddelde van 1,4.

Het gedrag van de omgeving

Binnen het gedrag van de omgeving worden twee subtopics onderscheiden: familie en vrienden. Als het gaat om het gedrag van familie dan is er weinig verschil tussen vleeseters en vleesminderaars. Zowel bij vleeseters als bij vleesminderaars eten familieleden vaak vlees: *“Ja, absoluut, ik heb van thuis uit meegekregen, dat elke dag vleeseten.” (V2v)*. Ook bij vleesminderaars eet familie vaak vlees: *“Bij mij thuis wordt er altijd nog wel vlees gegeten en ben ik soms wel degene die zegt: nou ik neem nog wel wat aardappelen en de groente.” (M10m)*.

Er zijn wel verschillen tussen de vrienden van vleeseters en vleesminderaars. In de vriendenkringen van vleesminderaars wordt minder vlees gegeten, acht vleesminderaars hebben vrienden die minder of geen vlees eten: *“Ik doe het samen met mijn vriend, wij eten allebei in principe geen of heel weinig vlees. Er zijn er twee binnen mijn dispuut en dan ben ik ook nog degene die het echt het minste eet.” (M6v)*. Maar twee vleeseters hebben vrienden die minder of geen vlees eten. Acht vleeseters hebben vrienden die vaak vlees eten: *“De meeste van mijn vrienden eten ook gewoon wel vlees.” (V5m)*.

De acceptatie van het vleesminderen

Binnen de acceptatie om vlees te minderen worden twee subtopics onderscheiden: de mening van de omgeving en problemen rondom het samen eten.

Ten eerste heeft de omgeving van een vijftal vleeseters geen problemen met het eten van minder vlees: *“Ja tuurlijk, in principe is het je eigen keuze. Stel, als ik thuis zeg: van joh ik vind het vervelend en het is een bewuste keuze, dan zou mijn moeder het niet erg vinden om te zeggen: nou dan doen we een keer wat anders.” (V10m)*. Twee vleeseters denken dat hun omgeving het vleesminderen accepteert zolang zij hier zelf geen last van ondervinden: *“Zolang zij er geen last van hebben maakt het niet uit, dan maak je alleen maar voor jezelf moeilijker.” (V3v)*.

Vijf vleesminderaars ervaren geen problemen in hun omgeving met het minderen van vlees: *“Ik heb niet echt gemerkt dat iemand daar een probleem mee heeft, als iemand zegt: zullen we dit eten want dit is prima en het is gewoon lekker, dan zeggen mensen niet: oh maar er zit geen vlees in.” (M3v)*. Daarentegen voelen vier vleesminderaars zich in bepaalde situaties beoordeeld door hun omgeving op het niet een eten van vlees: *“Ik denk dat meer die sociale druk is die je net zei, dat mensen je er raar op aankijken als je opeens anders doet dan je normaal gewend bent.” (M8m)*. Twee vleesminderaars voelen vooral die druk vanuit mannen: *“Met mannen gaat barbecueën dan is het denk ik wel echt lastig, dan is het niet echt geaccepteerd als je alleen maar groente eet.” (M1v)*.

Ten tweede zeggen zeven vleeseters dat als zij vlees zouden minderen dat dit soms lastig zou kunnen zijn tijdens het samen eten met vrienden of familie: *“Nee maar ik denk wel als je dus geen vlees wil eten dat dat wel af en toe moeilijk is omdat je dan wel een beetje degene bent waar dan weer een verandering voor moet worden gemaakt.” (V9m)*. Daarbij wil één vleeseter haar omgeving blij maken door met vlees te koken: *“Ja, want je wilt toch iedereen blij maken met wat je kookt en het is fijn als mensen je eten lekker vinden dus dan houd ik daar wel rekening mee.” (V2v)*.

Zes vleesminderaars voelen zich soms bezwaard om aan te geven geen vlees te willen eten: *“Niet als het mijn vrienden zijn, maar als je ook nog eens samen eet met mensen die niet jouw vrienden zijn, maar vrienden van je vrienden, dan voel ik me wel bezwaard.” (M7v)*.

De motivatie om zich aan te passen

Respondenten, zowel vleesminderaars als vleeseters, vinden het vervelend als anderen zich moeten aanpassen aan hen. Drie vleeseters voorzien problemen als zij eventueel minder zouden eten. Zij zien vooral het eten met anderen als een probleem: *“Nee dan niet, maar als je bij iemand op bezoek gaat en er is gekookt dan zeg je niet: nah ik ga nu geen vlees eten.” (V3m)*.

Zes vleesminderaars geven daarom soms niet aan dat ze geen vlees willen eten: *“Als ik met anderen mensen eet dan vind ik het een belasting om te vragen of zij voor mij dan vegetarisch willen koken.” (M1v)*. Vier vleesminderaars eten soms vlees omdat dit beter uitkomt in een bepaalde situatie: *“Ik heb dan gewoon ook geen zin in het gezeik. Bij mijn oma ofzo dan denk ik; als ik dit helemaal uit moet leggen dat is meer moeite dan dat ik gewoon dat vlees eet wat er toch al is.” (M6v)*.

Waargenomen gedragscontrole

In staat zijn vlees te minderen

Ten eerste zijn respondenten relatief positief over het in staat zijn vlees te minderen, gemeten op een schaal van 1 (niet) tot 5 (volledig in staat). Respondenten stellen dat als zij vlees zouden willen minderen, dat dit ook mogelijk is. Vleeseters hebben een gemiddelde score van 3,5 en vleesmindersaars een gemiddelde score van 4,6. Vier vleeseters zouden voornamelijk vlees minderen indien ze alleen eten: *“Dus als ik het echt zou willen zou het denk ik wel soms lukken als ik zelf dus mijn eten maak.”* (V9m). Bovendien zien twee respondenten vlees niet als een cruciaal onderdeel van de maaltijd: *“Jazeker omdat het voor mij niet iets is wat mijn maaltijd compleet maakt.”* (V10m). Daarnaast noemen respondenten het ‘zin hebben in vlees’ en ‘nadenken waar overal vlees in zit’ als moeilijkheden bij het minderen van vlees.

Tien vleesmindersaars zeggen dat het eten van nog minder vlees zou kunnen. Vier respondenten willen dit duidelijk niet omdat zij tevreden zijn met hun huidige vleesconsumptie: *“Ik heb het idee: ik draag mijn steentje bij, ik heb mijn verantwoording in het milieu en ik vind het gewoon ook echt te lekker om het niet te doen.”* (M2v). Daarnaast zegt een vleesminderaar dat het eten van nog minder vlees moeite zou kosten, vooral overdag als broodbeleg: *“Ja, ik vind met avondeten vind ik het makkelijk, maar soms overdag dan vind ik het gewoon lekker om op een boterham vlees te eten.”* (M1v).

De mogelijkheden om vlees te minderen

Binnen de mogelijkheden om vlees te minderen zijn er drie subtopics: vleesvervangers, recepten en mogelijkheden in restaurants.

Ten eerste zijn respondenten niet erg positief over vleesvervangers. Vier problemen komen naar voren: de prijs, de voedzaamheid, de smaak en het aanbod. Als eerste ervaren respondenten de prijs van de vleesvervangers als hoog. Vier vleeseters vinden de prijs van vleesvervangers te hoog: *“Ik denk dat er genoeg mogelijkheden zijn, maar ik vind vaak vleesvervangers ook gewoon heel erg duur.”* (V2v). Verder vinden twee vleesmindersaars de prijs te hoog: *“Er zijn wel genoeg mogelijkheden, die laatste zijn trouwens wel best wel duur, ik heb het er wel voor over maar ik kan me voorstellen dat het niet voor iedereen mogelijk is.”* (M1v).

Vervolgens zien respondenten vleesvervangers als minder gezond dan vlees. Twee vleeseters hebben de overtuiging dat vleesvervangers niet even voedzaam zijn: *“Dan vraag ik me dus af of die voedingsstoffen wel in zo’n groente hamburger zitten of dat er alleen groente in zitten.”* (V8v). Onder vleesmindersaars zegt niemand iets over de voedzaamheid van vleesvervangers.

Als derde wordt de smaak besproken door respondenten. Vier vleeseters hebben de overtuiging dat vleesvervangers niet lekker zijn: *“Ik denk dat je bij mij zou moeten beginnen met mij te overtuigen dat die dingen ook lekker zijn.”* (V7m). Eén vleeseter vindt vleesvervangers wel lekker: *“Bijvoorbeeld ook met falafel en dergelijke, dat zijn van die vervangingen die ik ook heel lekker vind. Dat zou echt*

prima voor mij vlees kunnen vervangen 's avonds." (V6v). Bovendien zijn drie vleesminderaars niet tevreden over de smaak van vleesvervangers: *"Als je aardappelen vlees groente eet dan vind ik een vega burger niet echt lekker. Dus ook dat er niet echt lekkere vegetarische opties zijn."* (M9v). Daarentegen zijn drie vleesminderaars wel tevreden over de smaak van vleesvervangers: *"Ja, ik vind dat er nu best wel veel vleesvervangers zijn en ook gewoon wel lekkere alternatieven."* (M3v).

Als laatste zeggen vijf vleesminderaars iets over het aanbod van vleesvervangers, dit onderwerp komt onder vleeseters niet aan bod. Twee vleesminderaars vinden het aanbod van vleesvervangers voldoende: *"Er zijn heel veel alternatieven en in een gezonde levensstijl hoort niet per se vlees."* (M4m). Daarentegen vinden drie vleesminderaars het aanbod niet toereikend: *"Ik zou het wel fijn vinden als er meer mogelijkheden zouden zijn. Het vega schap bij de Albert Heijn mag voor mij wel drie keer zo groot."* (M6v).

Ten tweede snijden vleeseters en vleesminderaars andere onderwerpen aan als het gaat om vegetarische recepten. Uit de antwoorden van vleeseters komen drie onderwerpen naar voren de kennis over, het zoeken naar en de zichtbaarheid van vegetarische recepten. Vijf vleeseters zeggen weinig kennis te hebben over vegetarische recepten: *"Je hebt een aantal gerechten in je hoofd, er komt weer eens wat bij en er gaat weer eens wat weg, heel vaak zit daar gewoon vlees in."* (V5m). Vier vleeseters zeggen niet te zoeken en kijken naar vegetarische gerechten: *"Ja dat is ook misschien iets van gewoonte omdat ik zoek op recepten met vlees en een bepaalde groente."* (V3v). Als laatste vinden vier vleeseters de vegetarische gerechten niet zichtbaar. Een respondent zegt bijvoorbeeld dat als de ingrediënten kant-en-klaar bij elkaar liggen in de Albert Heijn dat hij dan eventueel zou overwegen vegetarisch te eten: *"Je hebt bijvoorbeeld bij de Albert Heijn weleens iets in de aanbieding, bijvoorbeeld shoarma, en dan heb je in een schap en het shoarma vlees, en het shoarmabroodje, de knoflooksaus en de salade. Dan zou het al bijna zo moeten zijn: hier een leuk vegetarisch recept, pak deze vier ingrediënten en je kunt het maken."* (V1m).

Vleesminderaars komen met andere onderwerpen over vegetarische recepten, namelijk: het aanbod van recepten en de moeite om vegetarisch te koken. Drie vleesminderaars zien graag meer aanbod aan vegetarische gerechten: *"Recepten die ik zie zijn op basis van linzen of bonen, maar nog steeds is het wel echt weinig. Ook kookboeken en dergelijke, je hebt of een vegetarisch kookboek, of een normaal kookboek."* (M9v). Eén vleesminderaar is tevreden over het aanbod van vegetarische recepten: *"Ja, je kan het gewoon bijna overal wel als je een recept aan het zoeken bent de optie vegetarisch aanvinken."* (M3v). Vijf vleesminderaars hebben geen moeite met het koken van een vegetarische maaltijd: *"Ja ik kook gewoon heel vaak hetzelfde, ik vind het gewoon lekker om allerlei groenten met wat bonen, linzen of rijst te maken."* (M7v).

Als laatste blijkt het vegetarische aanbod in restaurants niet toereikend. Vooral vleesminderaars, namelijk vier, vinden dat er te weinig aanbod is van vegetarische gerechten in restaurants en dat het beperkte aanbod vaak van slechte kwaliteit is: *"De mogelijkheid dat er in een restaurant meer vega gerechten zouden zijn. Dat zijn eigenlijk de momenten waarop ik dan ervoor kies om vlees te eten, maar*

als er dan meer lekkere vega-gerechten op de kaart zouden staan dan zou ik daar veel eerder voor kiezen.” (M6v). Een vleeseter ziet het aanbod in restaurants ook als een probleem: “Ja, maar ik denk dat het in de supermarkt nog niet eens zo’n probleem is om vleesvervangers te vinden maar restaurants, cafetaria en de mensa.” (V4m). Bovendien zegt een vleeseter dat er inderdaad veel keuze uit vleesgerechten is in restaurants: “Omdat je op het werk en restaurants veel keuze uit vlees hebt is het ook logisch dat je daaruit kiest.” (V1m).

Aanmoedigen

Vleestax

Ten eerste zijn er vier sub topics over de vleestax: de maatschappelijke voordelen, de maatschappelijke nadelen, het doel van dit verworden belastinggeld en de eigen vleesconsumptie na een vleestax.

Ten eerste reageren veel respondenten positief op een vleestax. Acht vleeseters vinden een vleestax een goed idee voor maatschappij en milieu: *“Ik vind dat wel goed, want ik denk dat dat uiteindelijk heel veel mensen het niet uit zichzelf gaan doen, dus dan maar op deze manier.” (V6v). Zeven vleesminderaars zien de voordelen van een vleestax in: “Ik vind dat dat mag, ik vind dat mensen er best bij stil mogen staan dat het iets is wat heel veel van het milieu vergt, dat je ervan moet genieten als je het hebt en als je het niet hebt dat dat dan oké is.” (M6v).*

Een veel gehoord nadeel door beide groepen is dat een dergelijke maatregel armere mensen raakt en bij rijkere alleen de lasten verhoogt. Twee vleesminderaars en twee vleeseters noemen dit nadeel: *“Ik vind wat betreft voeding dat iedereen wel vrij moet zijn om een bepaalde maaltijd te kunnen eten en dat dan vlees echt iets wordt voor de elite in de maatschappij.” (V1m).*

Daarnaast vinden twee vleeseters dat het door een vleestax verkregen belastinggeld terug geïnvesteerd moet worden in groene initiatieven: *“Als, dan vind ik het prima dat je daar belasting op hebt, maar dan wil ik wel zien dat die belasting die je daarover hebt, dat die ook wel geïnvesteerd wordt daarin.” (V10m). Een vleesminderaar legt hierbij vooral de nadruk op het verduurzamen van de landbouw: “Ik zou het geld wat we daarmee ophalen een op een zoveel mogelijk inzetten om de hele landbouwsector in Nederland grondig te verduurzamen.” (M10m).*

Bovendien heeft een vleestax vooral een effect op de vleesconsumptie van vleeseters. Vijf vleeseters zouden hun vleesconsumptie veranderen. Hierbij moet wel worden meegenomen dat de respondenten studenten zijn, vaak met beperkte financiële middelen: *“Ik denk het wel ja, want ik eet nu niet superveel vis. Ik zou meer vis willen eten maar soms denk ik ook wel van: pfoe het is best wel duur om vis te eten, dus ja dan pak je kip, dat is eigenlijk belachelijk goedkoop.” (V5m). Voor vleesminderaars heeft een vleestax minder effect, twee vleesminderaars zouden na een vleestax minder vlees te eten. Een vleesminderaar heeft een vergelijkbare situatie in Australië meegemaakt: *“In Australië was vlees twee keer zo duur als hier, ik heb daar vrijwel altijd vegetarisch gegeten.” (M2v).**

Korting op vleesvervangers

Ten tweede komt een korting op vleesvervangers aan bod. Vijf vleeseters zouden eventueel een vleesvervanger uitproberen indien deze goedkoper wordt. Twee vleeseters zeggen dat goedkopere vleesvervangers de ruimte geven om te experimenteren met een nieuw vegetarisch gerecht: *“Het is dan makkelijker om iets uit te proberen. Als iets heel duur is dan pak ik het toch minder, want dan denk ik: ja stel je voor dat ik het heel vies vind dan heb ik net 5 euro aan zo’n vegetarische burger uitgegeven.”* (V2v). Voor drie vleeseters zorgen goedkopere vleesvervangers niet voor een verandering in hun vleesconsumptie. Een vleeseter zegt dat dit komt omdat hij vlees niet duur vindt: *“Nee, ik denk dat dat voor mij geen verschil zou maken, omdat voor mij vlees niet te duur is dat ik daar echt pijn van lijd.”* (V7m).

Vijf vleesminderaars eten eventueel minder vlees indien vleesvervangers goedkoper worden: *“Wanneer ze bij de Albert Heijn die producten dan goedkoper maken ben ik eerder geneigd zo’n vegetarisch product te kopen.”* (M8m). Een andere vleesminderaar zegt dat goedkopere vleesvervangers niet haar vleesconsumptie zullen veranderen maar eventueel wel haar vleesvervangerconsumptie: *“Dat zou absoluut mijn vleesconsumptie niet aanpassen, misschien wel mijn vleesvervanger consumptie.”* (M6v).

Korting op groente

Als laatste zeggen respondenten iets over een korting op groente. Bij twee vleeseters kan een korting op groente eventueel hun vleesconsumptie verminderen. Een vleeseter benadrukt dat dit komt door zijn situatie als student: *“Ja denk het wel, zeker nu, maar dat is vanuit het studentenperspectief. Misschien als ik later geld te besteden heb dat ik dan wel denk: die euro, dan eet ik toch liever vlees.”* (V9m). Voor drie vleeseters maakt een korting op groente niets uit voor hun vleesconsumptie: *“Het is ook denk ik bijna altijd wel goedkoper om zonder vlees te koken. Ik weet niet of je daar echt nog een stimulans in nodig hebt om die switch te maken.”* (V4m).

Bij zes vleesminderaars zorgt een korting op groente niet voor een verandering in hun vleesconsumptie. Vleesminderaars vinden onder andere dat groenten qua voedingsstoffen geen vervanging zijn voor vlees en dat groente al goedkoop zijn. Over dit laatste zegt een vleesminderaar: *“Nee ik vind groente al niet zo duur en ik zie dat ook als een ander deel van de maaltijd.”* (M9v). Drie vleesminderaars vinden een korting op groente wel een goed idee: *“Ik zou het niet erg vinden maar ik zou het eerder logisch vinden om plantaardig voedsel in het algemeen goedkoper maakt, dus groente en fruit.”* (M4m).

Creëren van betrokkenheid

De coproductie van beleid

Ten eerste, als respondenten betrokken worden bij beleid rondom het eten van minder vlees, kan dit hun eigen vleesconsumptie ook verminderen. De betrokkenheid bij het onderwerp verandert waarschijnlijk de vleesconsumptie van alle tien de vleeseters, zo volgt uit de interviews. Zes vleeseters noemen als

reden dat ze dan meer inzicht krijgen in de gevolgen van vlees eten: *“Ja ik denk het wel omdat je waarschijnlijk dan beter inziet wat de consequenties zijn ervan.” (V8v)*. Twee andere vleeseters geven ‘het staan achter je eigen denkbeelden’ als reden: *“Als ik onbewust nadenk dan is het misschien ook wel zo van; ik ben het promoten minder vlees te eten laat ik het ook zelf maar doen.” (V1m)*.

Bij vleesminderaars lijkt de betrokkenheid bij een dergelijk beleid minder succesvol. Bij zes vleesminderaars zorgt de betrokkenheid eventueel voor een vermindering van hun vleesconsumptie. De voornaamste reden is dat ze dan beter op de hoogte zijn van de consequenties van vlees eten voor het klimaat: *“Ja, ik denk dan dat, zoals ik net al zei, dat ik er dan wat bewuster ermee omga.” (M5m)*. Voor vier vleesminderaars verandert de coproductie van beleid niets aan hun vleesconsumptie, omdat zij tevreden zijn met hun huidige vleesconsumptie: *“Niet met mijn denk ik, want ik zit dus al echt op heel weinig.” (M6v)*.

De betrouwbaarheid van deze antwoorden is nagegaan door te vragen naar een voorbeeld uit het verleden, waarbij een respondent veel bezig was met een bepaald onderwerp en dit het gedrag of de mening over het onderwerp veranderde. Iedere respondent noemde hier een voorbeeld uit het verleden. De voorbeelden lopen uiteen, een vleeseter heeft het bijvoorbeeld over de zwarte pietten discussie: *“De hele zwarte pietten discussie, ik had daar zelf helemaal geen moeite mee. Ik woonde toen met een meisje in huis die voor de helft Surinaams is en die had er wel moeite mee. Ik ben door haar er echt in gaan verdiepen en ze heeft me documentaires laten zien zodat ik ook meer haar kant van het verhaal begreep. En er ook meer begrip voor kreeg waarom bepaalde mensen daar zo op reageren en dat ik dat dat niet deed tot daaraantoe.” (V6v)*. Een ander voorbeeld komt vanuit een vleesminderaar over een project met ouderen: *“Ja, bijvoorbeeld ik heb ooit weleens een project gedaan dat je in wijken ging kijken naar hoe makkelijk het is voor ouderen om door de wijk te lopen. Een van die dingen die heel erg moeilijk is voor ouderen is dat ze van de stoep moeten omdat de stoep volstaat met fietsen. En dan daarna zette ik elke keer mijn fiets netjes niet op de stoep.” (M9v)*. Uit dergelijke eerdere ervaringen zouden we voorzichtig mogen concluderen dat het co-produceren van beleid hoogstwaarschijnlijk succesvol in het verminderen van de vleesconsumptie.

Een mediacampagne

Ten tweede is een mediacampagne van de overheid aan bod gekomen. Uit de antwoorden van respondenten komen twee sub topics: het serieus nemen van de campagne en de bewustwording over de effecten van vlees in het algemeen.

Negen vleeseters zouden een dergelijke campagne van de overheid serieus nemen. Volgens alle negen vleeseters is de uitkomst van de campagne voornamelijk het creëren van meer bewustzijn, ook bij hen zelf: *“Ik denk ook dat het überhaupt goed is voor het bewustzijn van mensen daarover. Reclame beïnvloedt mensen altijd, vooral vanuit de overheid.” (V3v)*. Vier vleeseters gaan waarschijnlijk zelf minder vlees eten als er een campagne komt die hen bewust maakt van de gevolgen: *“Ja als ze met een campagne komen dat dat echt niet kan en dat je moet minderen dan zal ik dat zeker doen.” (V8v)*. Eén

vleeseter gelooft niet in een campagne en denkt dat je mensen niet goed bereikt met posters: *“Daarom zou ik zeggen zo ’n vleestax zie ik eerder het nut van in dan weer posters, dan zie je het eigenlijk al wat je al weet maar je hebt er nog steeds niets aan gedaan.”* (V6v).

Zeven vleesminderaars zouden de campagne serieus nemen en denken ook dat anderen deze campagne serieus nemen. Een vleesminderaar verwacht bijvoorbeeld dat een dergelijke campagne impact kan maken: *“Nou ja ik vind eigenlijk die reclames op tv van de overheid altijd best wel goed om een beetje, ik heb altijd wel het idee dat die een impact maken, dat mensen daar wel naar kijken en dat mensen daarnaar luisteren, dat die wel gewoon serieus genomen worden.”* (M3v). Drie vleesminderaars twijfelen aan de werking van een campagne: *“Die campagne van niet roken als je bij een zwangere vrouw bent, dan denk ik: ja bij de mensen waarbij het echt nodig is komt dat toch niet echt aan. Ik weet niet of het echt uitmaakt voor de mensen die echt vlees willen eten, die zullen toch wel vlees eten.”* (M1v).

Bovendien zeggen veel respondenten iets over de algehele bewustwording van de effecten van vlees. Vijf vleeseters vinden dat er te weinig bewustwording is in hun omgeving en bij hen zelf: *“Nee, ik denk het niet. Wat ik zeg ik weet er zelf misschien ook te weinig over. En ik denk dat heel veel mensen het niet weten, überhaupt dat het slecht is voor het broeikaseffect.”* (V9m).

Ook acht vleesminderaars vinden dat er te weinig bewustwording en kennis is over het onderwerp. Een respondent vertelt over de reacties in zijn klas na het zien van een filmpje over de effecten van vlees: *“Nee, tenminste ik heb een keertje gehad toen was dat filmpje van Arjan Lubach aanbod gekomen over dat vleesvraagstuk. Dat was in de klas afgespeeld en heel veel mensen wisten het niet. Ik denk in mijn omgeving zover ik weet denk ik dat er nauwelijks aandacht voor is en bewustzijn over is.”* (M8m). Bij twee vleesminderaars is er relatief veel bewustzijn in hun omgeving, maar dit komt mogelijk door de omgeving zelf: *“Dat vind ik een lastige, in mijn eigen bubbel is er best wel veel bewustzijn.”* (M4m). Deze respondent refereert naar zijn eerdergenoemde *“eigen linkse bubbel”*.

Gewoonten

Dit is een topic dat in de literatuur niet expliciet naar voren kwam, maar blijkt naar aanleiding van mijn empirische onderzoek wel van belang te zijn. Dit topic wordt nader aan de literatuur gekoppeld in sectie 6.5 van de resultaten en sectie 7.4 van de conclusie.

Ten eerste geven negen vleeseters aan dat vlees eten voor hen een gewoonte is en dat ze hier vaak niet bewust voor kiezen: *“Voor iedereen is vlees, als ik het zou moeten omschrijven vlees eten, gewoon de default option, dat is wat iedereen doet.”* (V1m). Ook voor vijf vleesminderaars is het minderen van vlees soms lastig omdat het eten ervan een gewoonte is. Vlees is vaak de gemakkelijke optie: *“Ik denk gewoon omdat je het gewend bent, als je avond eet, dan is het gewoon makkelijk om een hamburger in de pan te gooien, dan dat je daar iets anders voor moet gaan verzinnen.”* (M3v).

Daarnaast kennen respondenten veel gerechten met vlees en eten hierdoor vaker vlees. Bij vijf vleeseters zitten vleesgerechten in hun ‘systeem’ van gerechten: *“Eigenlijk luiheid of gewoon een beetje,*

ik ga heel vaak koken op de automatische piloot en dat zijn dan gewoon gerechten waar dan al vlees in zit.” (V6v). Ook vier vleesmindersaars vinden het soms lastig als het gaat om recepten: “Wat ik al zei: je bent gewoon zo gewend altijd zo je boerenkool te maken, altijd met spekjes en rookworst erbij, hoe vervang je dat dan?” (M1v).

5.3 Vooruitblik

In dit hoofdstuk zijn alle data uit het empirische onderzoek beschreven. In het volgende hoofdstuk, de resultaten, koppel ik de data uit het empirische onderzoek aan de literatuur uit hoofdstuk 4.

6. Resultaten

Dit hoofdstuk koppelt de resultaten uit het literatuuronderzoek aan de resultaten uit het empirische onderzoek. Deze koppeling gebeurt aan de hand van de topics. Ik begin met ‘Redenen om vlees te minderen’. Vervolgens worden de factoren besproken die gedrag kunnen verklaren: attitude ten opzichte van gedrag, subjectieve norm, waargenomen gedragscontrole en gewoonten. Verder worden de factoren besproken die gedrag kunnen beïnvloeden: ont- en aanmoedigen van gedrag en het creëren van betrokkenheid. Als laatste wordt het samengestelde model uit het literatuuronderzoek geëvalueerd en sluit ik af met een conclusie en vooruitblik.

6.1 Redenen om vlees te minderen

Respondenten geven in de enquête zowel voor- als nadelen mee te nemen in hun overweging om al dan niet vlees te eten. Deze respondenten noemen vier belangrijke redenen om wel hun vleesconsumptie te minderen: het milieu/klimaat (25,5%), het dierenleed (19,1%), het eten van vis (14,5%) en het niet gezond zijn van vlees (10,9%). Deze resultaten sluiten aan op het wetenschappelijke onderzoek van Lea en Worsley (2001) die gezondheid, dierenleed en milieu hebben geïdentificeerd als redenen om minder of geen vlees te eten. Alleen ‘het eten van vis’ identificeren Lea en Worsley (2001) niet als reden.

De redenen om wél vlees te eten sluiten niet naadloos aan op de resultaten van Lea en Worsley (2001), maar er is overlap tussen de resultaten in dit onderzoek en die van Lea en Worsley (2001). De smaak (39,2%), de voedzaamheid (16%), het eten met anderen (8%) en gewoonten (4,8%) zijn in dit onderzoek de belangrijkste redenen om de consumptie van vlees niet te minderen. De reden ‘het waarderen van vlees’ van Lea en Worsley (2001) is verwant aan de smaak, want in dit onderzoek waarderen respondenten vlees deels omdat ze het ‘lekker’ vinden. Daarnaast overlapt de reden ‘vegetarisch eten is niet gezond’ (Lea & Worsley, 2001) met ‘voedzaamheid’, wat in dit onderzoek gaat over de voedzaamheid van vlees.

6.2 Attitude

De attitude ten opzichte van het consumeren van vlees verklaart mogelijk het gedrag van respondenten. Uit de interviews is gebleken dat vleeseters een positievere attitude ten opzichte van het consumeren van vlees hebben dan vleesminderers. Deze attitude wordt bepaald door een combinatie van drie factoren. Ten eerste zijn vleesminderers sterker overtuigd van de urgentie van klimaatverandering dan vleeseters. Daarnaast zijn vleesminderers sterker overtuigd van de negatieve invloed van onze vleesconsumptie op het klimaat dan vleeseters. Ten slotte zijn vleesminderers er meer dan vleeseters van overtuigd dat een vermindering van hun individuele vleesconsumptie een positieve impact heeft op het klimaat. Op een schaal van 1 (niet) tot 5 (heel veel) geven vleesminderers hun eigen impact bijvoorbeeld een 2,9 en vleeseters een 1,9. Vleesminderers evalueren de consequenties van het eten van vlees dus als negatiever dan vleeseters.

Dit resultaat zijn in lijn met de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985). De attitude ten opzichte van het eten van vlees heeft direct invloed op de intentie om vlees te minderen en indirect op het daadwerkelijk minderen van vlees. Daarnaast heeft de evaluatie van de consequenties effect op de attitude ten opzichte van het eten van vlees. In lijn met de theorie is het daarom evident dat vleeseters een positievere attitude hebben en vleesminderaars een negatievere attitude hebben ten opzichte van het eten van vlees. Verder is de mate van impact die een individu denkt te hebben belangrijk in de overweging om bijvoorbeeld minder vlees te eten (Stern et al., 1999). In lijn met het onderzoek van Stern et al. (1999) hebben vleeseters inderdaad minder het gevoel impact te kunnen maken met hun eigen vleesconsumptie dan vleesminderaars.

6.3 Subjectieve norm

De subjectieve norm kan het gedrag van respondenten gedeeltelijk verklaren. Ten eerste voelen vleesminderaars zich ten opzichte van vleeseters minder gestimuleerd om vlees te eten en meer gestimuleerd om vlees te minderen door hun omgeving. Dit gevoel van ‘gestimuleerd worden’ wordt beïnvloed door twee factoren: vrienden en familie. Vleesminderaars hebben meer vlees minderende vrienden dan vleeseters. Deze vlees minderende vrienden kunnen als voorbeeld fungeren voor vleesminderaars. Er zijn geen verschillen tussen vleeseters en vleesminderaars in de vleesconsumptie van familie.

Deze resultaten sluiten zowel aan bij het 4E-model (Defra, 2005) als bij de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985). Dit resultaat komt ten eerste overeen met het ‘*goede voorbeeld geven*’ uit het 4E-model (Defra, 2005). Hoewel het 4E-model vooral de nadruk legt op de overheid als voorbeeld, kan een voorbeeldrol ook uit de omgeving van mensen komen. Bovendien is dit resultaat in lijn met de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985) waarbij het gedrag van iemands omgeving invloed heeft op iemands eigen gedrag (Ajzen, 2000). Vleesminderaars worden dus eventueel beïnvloed door hun vlees minderende vrienden.

Verder zijn er zijn geen verschillen in de bereidheid om zich aan te passen aan anderen tussen beide groepen. Vleesminderaars eten bijvoorbeeld vaak vlees als anderen erbij zijn omdat ze zich willen aanpassen aan hun omgeving. Dit resultaat komt niet volledig overeen met de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985). Beide respondentgroepen geven aan indien (nog) minder vlees te willen consumeren, niet bereid te zijn aan anderen te vragen een vleesloze maaltijd te bereiden. Vanuit de theorie wordt er echter verwacht dat vleesminderaars meer bereid zijn om anderen te vragen voor een vleesloze maaltijd. Zo eet 40% van de vleesminderaars in sommige situaties wél vlees, omdat ze anderen niet willen belasten of zich beoordeeld voelen. Uit deze resultaten blijkt dat de subjectieve norm het gedrag minder goed kan verklaren. Dit blijkt ook uit de meta-analyse van Armitage en Connor (2001) blijkt, de attitude ten opzichte van gedrag en de waargenomen gedragscontrole zijn betere voorspellers.

6.4 Waargenomen gedragscontrole

Het lijkt erop dat de waargenomen gedragscontrole het gedrag van respondenten verklaart. Vleesminderaars achten zichzelf meer ‘in staat’ om (nog meer) vlees te minderen indien zij dit zouden willen. Op een schaal van 1 tot 5 geven vleesminderaars zichzelf een gemiddelde score van 4,6 en vleeseters een 3,5. Dit sluit aan bij de Theory of planned behavior waarbij iemands inschatting ‘in staat te zijn’ bepaald gedrag uit te voeren de gedragsintentie beïnvloedt (Ajzen, 1985). Vanuit de theorie gezien is het logisch dat een vleesminderaar denkt meer in staat te zijn (nog) minder vlees te consumeren dan een vleeseter omdat dit samenhangt met een positieve intentie om vlees te minderen.

Daarnaast staan vleesminderaars positiever tegenover de mogelijkheden om vlees te minderen. De mogelijkheden in dit onderzoek zijn vleesvervangers, vegetarische recepten en vegetarische opties in restaurants. Zo vinden enkele vleeseters (20%) de vleesvervangers niet even voedzaam als vlees. Ook vinden vleeseters de prijs van vleesvervangers te hoog en zijn ze, meer dan vleesminderaars, negatief over de smaak van vleesvervangers. Verder hebben vleeseters minder kennis over vegetarische recepten, vinden ze deze recepten niet zichtbaar en zoeken ze meestal niet naar vegetarische recepten. Vleesminderaars zien deze nadelen ook, maar in mindere mate. Vleesminderaars vinden bijvoorbeeld de prijs ook te hoog. Onder vleesminderaars heerst echter verdeeldheid over de smaak van vleesvervangers, een aantal respondenten (30%) zijn tevreden over de smaak en een aantal (30%) niet. Daarnaast willen vleesminderaars een groter aanbod van vegetarische recepten, maar zeggen daarentegen dat ze niet veel moeite hebben met het koken van een vegetarische maaltijd. Als laatste vinden vleesminderaars het aanbod van vlees vervangende maaltijden in restaurants ontoereikend.

De literatuur over het 4E-model zegt dat het belangrijk is om de juiste infrastructuur en faciliteiten te bieden om milieubewust gedrag te stimuleren, waaronder goede alternatieven en de juiste vaardigheden vallen (Eppel, Sharp & Davies, 2013). Uit de interviews blijkt dat de alternatieven voor en vaardigheden van vooral vleeseters, niet altijd uitnodigen tot het minderen van vlees. Vanuit de theorie gezien is het daarom logisch dat vleesminderaars een positievere intentie hebben om vlees te minderen dan vleeseters.

6.5 Gewoonten

Ondanks dat uit het literatuuronderzoek blijkt dat er geen eenduidig wetenschappelijk bewijs is dat ‘gewoonten’ de relatie tussen de gedragsintentie en gedrag beïnvloeden, komt in dit onderzoek naar voren dat gewoonten wél van invloed kunnen zijn op het specifieke gedrag: het minder consumeren van vlees.

Uit de interviews in dit onderzoek blijkt dat ‘gewoonten’ eventueel een effect hebben op gedrag. Veel vleeseters geven aan dat het consumeren van vlees een gewoonte is. Bovendien kennen veel vleeseters voornamelijk vleesgerechten. Bij vleesminderaars spelen gewoonten en het kennen van veel vleesgerechten ook een rol, maar een minder grote rol. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het eten van vegetarische gerechten voor vleesminderaars al een gewoonte is geworden.

Gewoonten kunnen de relatie tussen de gedragsintentie en het gedrag beïnvloeden. Mensen die bijvoorbeeld een positieve intentie hebben om minder vlees te eten, kunnen het tegenovergestelde gedrag vertonen, bijvoorbeeld het niet (nog) minder eten van vlees. Vlees eten kan voor hun een moeilijk te doorbreken gewoonte zijn. De resultaten wijzen erop dat dit voor 20% van de respondenten uit dit onderzoek het geval is. Zij zeggen expliciet niet minder vlees te eten omdat vlees eten een gewoonte is. Verder ziet 70% van de respondenten in het algemeen het eten van vlees als een gewoonte. Dit blijkt eveneens uit de enquête, 4,8% van de respondenten zegt vlees te eten omdat het een gewoonte is.

De resultaten van dit onderzoek sluiten aan bij een aantal onderzoeken die stellen dat eerder vertoont gedrag invloed heeft op toekomstig gedrag (Bentler & Speckhart, 1979; Ouellette & Wood, 1998; Aarts & Dijksterhuis, 2000). De resultaten sluiten daarentegen niet aan bij de onderzoeken die de invloed van eerder vertoont gedrag en gewoonten weerleggen (Ajzen, Bamberg & Schmidt, 2003; Connor et al., 1999; Ajzen, 1991). In sectie 6.4 wordt verder ingegaan op gewoonten in combinatie met de evaluatie van het model.

6.6 Aanmoedigen

Respondenten geven aan gevoelig te zijn voor het ont- of aanmoedigen van vleesconsumptie door middel van een vleestax en/of korting op vleesvervangers. Dat een vleestax kan helpen bij het verminderen van de vleesconsumptie van respondenten blijkt ook uit een specifiek voorbeeld van een vleesminderaar. Zij eet op dit moment één keer per week geen vlees, maar toen zij in Australië woonde at zij bijna elke dag vegetarisch omdat het vlees daar een stuk duurder is. Veel respondenten (75%) vinden een vleestax een goede maatschappelijke ontwikkeling. Verder geven de helft van de respondenten aan dat een korting op vleesvervangers hun vleesconsumptie kan verminderen. Een korting op groente werkt niet, omdat respondenten de consumptie van groenten qua voedingsstoffen geen vervanging vinden voor vlees.

Deze uitkomsten sluiten goed aan het 4E-model dat zegt dat stimulansen en ontmoedigingsmaatregelen gedrag kunnen veranderen (Eppel, Sharp & Davies, 2013). De resultaten uit het onderzoek van Gardner en Stern (1999) passen echter niet bij de resultaten uit dit onderzoek. Zij zeggen dat lagere en reëlere financiële prikkels zoals een vleestax niet effectief zijn, echter geven respondenten in dit onderzoek aan deze wel effectief te vinden.

6.7 Betrokkenheid creëren

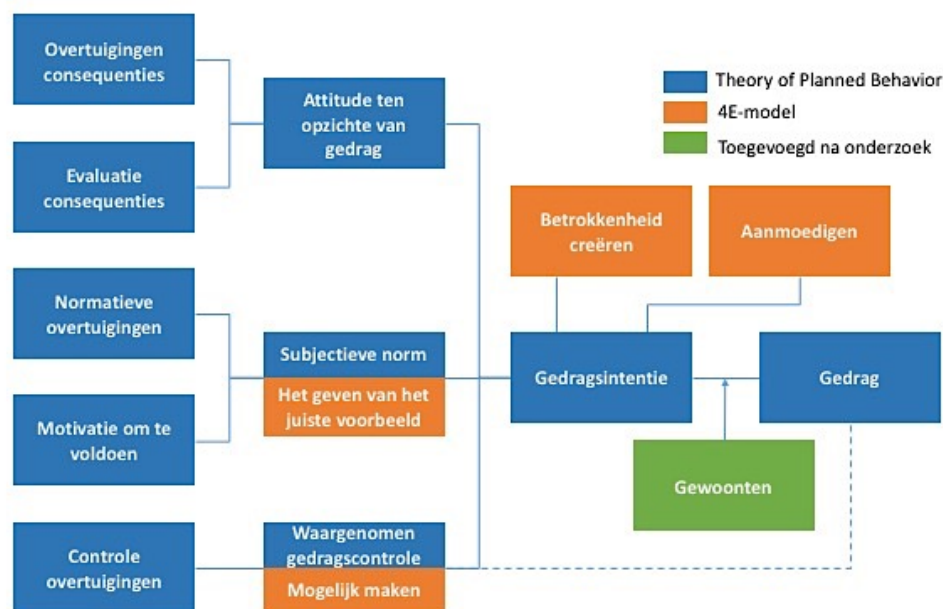
Het creëren van betrokkenheid door middel van het co-producen van beleid en/of een bewustwordingscampagne over de effecten van vlees op het klimaat kunnen het gedrag van respondenten beïnvloeden. Veel respondenten geven aan dat zij vinden dat er te weinig bewustwording is over de effecten van vlees op het klimaat. Deze uitkomsten sluiten aan bij het 4E-model dat zegt dat mensen betrokken moeten worden bij vraagstukken om hun gedrag te veranderen (Poeck, 2010). Bij keuzes spelen vaak onbewuste processen zoals gewoonten een rol (Shove, 2003). Bewustwording over

het onderwerp kunnen deze onbewuste processen mogelijk doorbreken. Deze bewustwording kan op verschillende manieren, zo ook door het co-producen van beleid of een overheids campagne.

6.8 Evaluatie model

Uit dit onderzoek blijkt dat de onderdelen uit het huidige model waardevolle onderdelen zijn voor het verklaren en beïnvloeden van gedrag. In hoofdstuk drie zijn de Theory of planned behavior en het 4E-model gecombineerd in een nieuw samengesteld model, te zien in figuur 5. Dit model diende als basis voor het verklaren van het gedrag in dit onderzoek.

Uit de resultaten blijkt echter dat het model niet compleet is, de factor ‘gewoonten’ ontbreekt. In het literatuuronderzoek is deze factor wel behandeld, maar was geen eenduidig wetenschappelijk bewijs dat ‘gewoonten’ de relatie tussen gedragsintentie en gedrag beïnvloeden. Zoals eerder genoemd blijkt uit de interviews van dit onderzoek dat ‘gewoonten’ mogelijk wel een effect hebben op gedrag omdat zij de relatie tussen de gedragsintentie en het gedrag kunnen beïnvloeden. Mensen die bijvoorbeeld een positieve intentie hebben om minder vlees te eten, kunnen het tegenovergestelde gedrag vertonen, bijvoorbeeld het niet (nog) minder eten van vlees. Vlees eten kan voor hun een moeilijk te doorbreken gewoonte zijn. De resultaten wijzen erop dat dit voor 20% van de respondenten uit dit onderzoek het geval is. Zij zeggen expliciet niet minder vlees te eten omdat vlees eten een gewoonte is. Om deze reden is ‘gewoonten’ in figuur 1 toegevoegd aan het model, zodat het model voor een vervolgonderzoek completer is. Het gedrag van respondenten kan dus worden verklaard door alle blauwe en groene factoren uit figuur 1 en beïnvloed worden door de oranje factoren.

Figuur 10: Samenhang tussen Theory of planned behavior en 4E-model na het onderzoek

6.9 Vooruitblik

De resultaten uit dit hoofdstuk, dus de koppeling van de literatuur aan de empirische data, dragen bij aan het beantwoorden van de hoofd- en deelvragen in het volgende hoofdstuk, de conclusie.

7. Conclusie

In dit hoofdstuk wordt er eerst antwoord gegeven op deelvragen 2, 3, en 4 en tot slot wordt er antwoord gegeven op de twee hoofdvragen: “*Waarom kiezen studenten specifiek vanuit klimaatoverwegingen er al dan niet voor om minder vlees te eten?*” en “*Hoe kan de vleesconsumptie van studenten beïnvloed worden?*”.

7.1 Deelvragen

Deelvraag 2

Deze deelvraag is als volgt geformuleerd: *Wat zijn redenen voor mensen om hun vleesconsumptie al dan niet te minderen?* Er kan worden geconcludeerd dat respondenten uit de enquête hun vleesconsumptie minderen om de redenen: milieu/klimaat (25,5%), dierenleed (19,1%), het eten van vis (14,5%) en het niet gezond zijn van vlees (10,9%). Respondenten minderen hun vleesconsumptie niet om de redenen: smaak (39,2%), voedzaamheid (16%), het eten met anderen (8%) en gewoonten (4,8%). Zowel de redenen om geen vlees te eten als om wel vlees te eten sluiten deels aan bij de redenen genoemd door Lea en Worsley (2011) in hun onderzoek.

Deelvragen 3 en 4

Deze deelvragen zijn als volgt geformuleerd: “*Wat maakt dat studenten vlees minderen?*” en “*Wat maakt dat studenten geen vlees minderen?*” De onderstaande factoren geven antwoord op deze deelvragen.

Attitude ten opzichte van het eten van vlees

De positievere attitude van vleesminderers ten opzichte van het eten van vlees in vergelijking met vleeseters sluit aan bij de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985). Deze theorie stelt dat een positieve attitude ook tot een positieve intentie leidt, in dit geval de intentie om vlees te minderen. Deze positievere attitude ten opzichte van het eten van vlees komt mede doordat vleesminderers de consequenties van vlees eten als negatiever ervaren dan vleeseters, zoals besproken in de resultaten. Vleesminderers zien klimaatverandering, meer dan vleeseters, als een negatieve consequentie van het eten van vlees.

Subjectieve norm

In lijn met de subjectieve norm uit de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985) voelen vleesminderers zich ten opzichte van vleeseters minder gestimuleerd om vlees te eten en meer gestimuleerd om vlees te minderen door hun omgeving. Dit wordt voornamelijk beïnvloed door vrienden en niet door familie. Binnen de vleesconsumptie van familie zijn er geen grote verschillen tussen vleeseters en vleesminderers, maar vleesminderers hebben wel meer vlees minderende vrienden dan vleeseters. Dit is in lijn met zowel de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985) als het 4E-model (Defra, 2005) zoals

besproken in de resultaten. Daarnaast vinden zowel vleesminderaars als vleeseters het beiden vervelend, of denken het vervelend te vinden, om familie en vrienden te ‘belasten’ met een vleesloze maaltijd. Hierdoor zijn respondenten vaak niet bereid om aan te geven geen vlees te willen eten. Dit sluit niet aan bij de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985) waarbij vleesminderaars juist wel bereid zouden moeten zijn om aan te geven geen vlees te willen eten.

Waargenomen gedragscontrole

Vleesminderaars achten zichzelf meer ‘in staat’ om (nog) minder vlees te consumeren ten opzichte van vleeseters. Dit sluit aan bij de factor ‘*waargenomen gedragscontrole*’ uit de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985). Mensen die zichzelf ‘in staat’ achten bepaald gedrag uit te voeren hebben vaak een positievere intentie tegenover dat gedrag (Ajzen, 1985). Daarnaast staan vleeseters negatiever tegenover de mogelijkheden om vlees te minderen. De mogelijkheden in dit onderzoek zijn vleesvervangers, vegetarische recepten en vegetarische opties in restaurants. Vleeseters staan niet erg positief tegenover vleesvervangers. Ze vinden de prijs vaak te hoog en twijfelen aan de voedzaamheid van vleesvervangers. Verder missen vleeseters vaak de kennis om vegetarische recepten te maken. De vegetarische opties in restaurants worden voornamelijk gemist door vleesminderaars. De alternatieven en mogelijkheden zijn in de ogen van vooral vleeseters nog niet optimaal voor het minderen van vlees, dit zorgt er eventueel voor dat vleeseters geen vlees minderen. Volgens het 4E-model zijn deze alternatieven en mogelijkheden namelijk belangrijk voor het beïnvloeden van gedrag (Eppel, Sharp & Davies, 2013).

Gewoonten

In tegenstelling tot de verwachting uit het literatuuronderzoek verklaren gewoonten mogelijk het gedrag van respondenten. In het literatuuronderzoek was er geen eenduidig wetenschappelijk bewijs dat gewoonten van invloed zijn op gedrag. De Bruijn et al. (2006) zegt bijvoorbeeld dat gewoonten wel van invloed zijn op gedrag, maar aan de andere kant vinden Ajzen, Bamberg en Schmidt (2003) geen bewijs voor de invloed van gewoonten. Uit de interviews blijkt dat gewoonten in dit onderzoek eventueel de relatie tussen gedragsintentie en gedrag kunnen verklaren. De factor ‘*gewoonten*’ is daarom toegevoegd aan het model om gedrag te verklaren, te zien in figuur 10.

Conclusie deelvraag 3 en 4

Kortom, het wijst erop dat de attitude ten opzichte van het eten van vlees, de waargenomen gedragscontrole en gewoonten gedrag goed kunnen verklaren. De resultaten uit dit onderzoek laten zien dat de subjectieve norm het minderen van vlees ook kan verklaren, maar minder goed dan de overige factoren uit de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985). In zijn geheel gezien is de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985) een goed model om gedrag mee te verklaren, in dit onderzoek het al dan niet minder consumeren van vlees.

7.2 Beantwoording hoofdvragen

In deze sectie worden beide hoofdvragen beantwoord.

Hoofdvraag 1

Ten eerste wordt er een antwoord gegeven op de eerste hoofdvraag: “*Waarom kiezen studenten specifiek vanuit klimaatoverwegingen er al dan niet voor om minder vlees te eten?*” Van de respondenten uit de enquête geeft 25,5% procent milieu- en klimaatoverwegingen als reden om geen of minder vlees te eten. De reden die het meest aangegeven wordt in de enquête om wel vlees te eten is smaak, 39,2% van de respondenten noemen dit. Dit onderzoek heeft uitgewezen dat er een aantal factoren het verschil in vleesconsumptie tussen vleesminderaars en vleeseters kunnen verklaren vanuit klimaatoverwegingen. Deze factoren zijn naar voren gekomen door middel van onderzoek naar de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985) en het 4E-model (Defra, 2005).

Het verschil tussen de vleesconsumptie van vleesminderaars en vleeseters kan eventueel worden verklaard door de attitude ten opzichte van het eten van vlees. Dit geeft aan of mensen positief of negatief tegenover het eten van vlees staan door hun eigen overtuigingen. De negatievere houding van vleesminderaars ten opzichte van het eten van vlees ontstaat doordat zij negatiever staan tegenover de consequenties van vlees op het klimaat, hun eigen impact op het klimaat als groter ervaren en klimaatverandering als een groter probleem zien. Vleeseters hebben dit alle drie minder en staan daarom positiever tegenover het eten van vlees. Deze bevindingen komen overeen met de Theory of planned behavior van Ajzen (1985).

Daarnaast wordt het verschil in vleesconsumptie tussen vleesminderaars en vleeseters mogelijk verklaard door de waargenomen gedragscontrole, in hoeverre mensen in staat denken te zijn daadwerkelijk minder vlees te eten. Over het algemeen denken vleesminderaars meer in staat te zijn (nog) minder vlees te eten dan vleeseters en staan vleesminderaars iets positiever tegenover de mogelijkheden om vlees te minderen. Vleeseters missen bijvoorbeeld de kennis over vegetarisch recepten. Ook dit komt overeen met de aannames van Ajzen (1985) in de Theory of planned behavior.

Verder lijkt het erop dat ‘gewoonten’ ook invloed hebben op het verschil in vleesconsumptie tussen vleeseters en vleesminderaars. ‘Gewoonten’ kunnen ervoor zorgen dat respondenten die misschien wel een positieve intentie hebben om (meer) vlees te minderen, dit niet doen omdat het eten van vlees en van vleesgerechten een gewoonte is. Dit zorgt voor een gat tussen de gedragsintentie en het daadwerkelijke gedrag. De meerderheid van de respondenten (70%) noemt het eten van vlees namelijk een gewoonte. Zoals eerder genoemd is hier geen eenduidigheid over in de wetenschappelijke literatuur.

Als laatste is het aannemelijk dat de subjectieve norm gedeeltelijk het verschil tussen de vleesconsumptie van vleeseters en vleesminderaars verklaart. De omgeving van respondenten heeft een sterke invloed op de vleesconsumptie van beide groepen, omdat respondenten zich over het algemeen aanpassen tijdens het samen eten met vrienden of familie. Vleesminderaars hebben wel meer vlees

minderende vrienden, maar eten vaak vlees samen met hun vleesetende vrienden en familie. Vleesminderaars eten dus vaker vlees in gezelschappen dan verwacht. Deze resultaten sluiten daarom slechts deels aan bij de ‘*subjectieve norm*’ uit de Theory of planned behavior (Ajzen, 1985).

Hoofdvraag 2

De tweede hoofdvraag: “*Hoe kan de vleesconsumptie van studenten beïnvloed worden?*” gaat niet om het verklaren van gedrag maar om het beïnvloeden van de gedragsintentie.

Ten eerste geven respondenten aan gevoelig te zijn voor financiële prikkels. De vleestax kan voornamelijk een effect hebben op de vleesconsumptie van vleeseters. Daarnaast vinden veel respondenten (75%), zowel vleesminderaars als vleeseters, een vleestax een goede maatschappelijke ontwikkeling. Ook een korting op vleesvervangers is effectief en kan de vleesconsumptie van de helft van de respondenten verminderen. Een korting op groente werkt echter minder goed, maar weinig respondenten (25%) zouden minder vlees consumeren door een korting op groente. Het ont- en aanmoedigen van gedrag door middel van financiële prikkels wordt ook als een effectieve manier van gedragsverandering beschreven in het 4E-model (Defra, 2005). De literatuur sluit dus aan bij de bevindingen uit het 4E-model. Kortom, door de consumptie van vlees te ontmoedigen en het minder consumeren van vlees aan te moedigen, kan de intentie om vlees te consumeren beïnvloed worden.

Ten tweede is het aannemelijk dat het creëren van betrokkenheid effectief is bij het beïnvloeden van mensen richting een positievere intentie om (nog) minder vlees te consumeren. Dit sluit aan bij de theorie van het 4E-model (Defra, 2005) die zegt dat mensen hun gedrag veranderen door creëren van betrokkenheid (Poeck, 2010). Het creëren van betrokkenheid kan op verschillende manieren, zoals door het co-producen van beleid en door een overheids campagne. Het co-producen van beleid kan succesvol zijn bij het verminderen van de vleesconsumptie van alle vleeseters en 60% van de vleesminderaars. Daarnaast zal een overheids campagne, door een meerderheid van de respondenten (80%) serieus worden genomen. Hierbij vinden veel respondenten (65%) dat er te weinig bewustwording is over de effecten van de vleesconsumptie op het klimaat. Het creëren van betrokkenheid kan deze onbewuste processen doorbreken (Shove, 2003).

Het ontmoedigen van vlees eten, aanmoedigen van vlees minderen en het creëren van betrokkenheid over de effecten van vlees op het klimaat zijn waarschijnlijk alle drie succesvol in het beïnvloeden van respondenten richting het minderen van vlees. Vanuit deze resultaten is het 4E-model een waardevol model voor het beïnvloeden van gedrag, in dit onderzoek richting het minder consumeren van vlees.

7.3 Vooruitblik

In dit hoofdstuk is er antwoord gegeven op de deelvragen 2, 3, en 4, wat uiteindelijk heeft bijgedragen aan het beantwoorden van de twee hoofdvragen. In het volgende hoofdstuk wordt gereflecteerd op het

proces dat heeft geleid tot het beantwoorden van deze hoofdvragen. Aan de hand van deze reflectie worden er aanbevelingen gedaan voor een vervolgonderzoek.

8. Discussie

In dit hoofdstuk worden enerzijds de gereflecteerd op dit onderzoek en anderzijds aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek.

8.1 Reflectie en aanbeveling

Ten eerste heb ik een koppeling gemaakt tussen de Theory of planned behavior en het 4E-model. Dit is meer een pragmatische koppeling dan een compleet sluitende koppeling. Sommige deelconcepten uit beide modellen zijn bijvoorbeeld samengevoegd, maar overlappen niet volledig. Om een waterdichte koppeling te maken tussen deze twee modellen moet er uitgebreider onderzoek worden gedaan naar alle deelconcepten. In een vervolgonderzoek kan dus er een betere en uitgebreidere koppeling worden gemaakt tussen de Theory of planned behavior en het 4E-model.

Ten tweede is het 4-E model beperkt wetenschappelijk onderbouwd. Het is een model ontwikkeld door de Britse overheid en gericht op de praktijk, waardoor er minder wetenschappelijke onderzoeken naar zijn gedaan. Ook voor deze beperking is het in een vervolgonderzoek aan te raden om meerdere modellen in ogenschouw te nemen die gedrag beïnvloeden, bij voorkeur gericht op de vleesconsumptie. Er kan dan vooral worden gekeken naar modellen die een betere wetenschappelijke basis hebben, omdat dit de betrouwbaarheid van het onderzoek verhoogd (O'leary, 2014).

Daarnaast is er zoveel mogelijk geprobeerd om de objectiviteit van dit onderzoek te waarborgen door het beschrijven van het onderzoeksproces (Boeije, 2005) zoals het transcriberen van alle interviews en het gebruik van quotes in hoofdstuk 4. Als onderzoeker kan ik echter nooit volledige objectiviteit garanderen, er is altijd een kans van subjectiviteit bijvoorbeeld tijdens het coderen en interpreteren van de data. Dit onderzoek is maar door één iemand gecodeerd en geïnterpreteerd, in een vervolgonderzoek zouden meerdere onderzoekers de data kunnen coderen om de objectiviteit en daarmee de betrouwbaarheid nog beter te waarborgen. Dit kan bijvoorbeeld door onderzoekstriangulatie waarbij interviews en data tussen onderzoekers worden uitgewisseld voor commentaar (Boeije, 2005).

Verder kan er sprake zijn geweest van een interviewer bias (O'leary, 2014) waardoor respondenten eventueel sociaal wenselijke antwoorden hebben gegeven. Boeije (2005) raadt aan dat je voorafgaand aan het afnemen van de interviews, dit eerst oefent en traint met collega-onderzoekers. Door de beperkte tijdsspanne van dit onderzoek is dat echter niet gebeurd. Voor een vervolgonderzoek moet er langer de tijd worden genomen om de kunst van het interviewen onder de knie te krijgen zodat er bijna met zekerheid vast te stellen is dat er geen sprake is van een interviewer bias.

Bovendien zijn er gedragsmodellen gebruikt tijdens dit onderzoek om gedrag te verklaren en te beïnvloeden. Het kan echter niet worden uitgesloten dat andere invloeden ook effect hebben op het gedrag van respondenten, invloeden die niet zijn meegenomen in dit onderzoek. Een voorbeeld hiervan is de plaats van vlees in de supermarkt, dit kan eventueel invloed hebben op de vleesconsumptie van mensen. In een vervolgonderzoek kunnen andere invloeden zoals de plaats van vlees in de supermarkt worden meegenomen.

Daarbij kan de zelfselectie van respondenten invloed hebben de gehad op de uitkomsten van dit onderzoek. Respondenten hebben in de enquête zelf aangegeven of ze geïnterviewd wilden worden ja of nee. Respondenten hadden dus zelf de keuze om wel of niet geïnterviewd te worden over hun vleesconsumptie, deze zelf selectie is mogelijk van invloed geweest op de resultaten. Mensen met bepaalde persoonskenmerken geven zich misschien sneller op voor een interview.

Tevens kunnen resultaten niet generaliseerd worden naar andere situaties als de steekproef te klein is (Boeije, 2005). Ook in dit onderzoek is de steekproef van 20 respondenten te klein om deze uitkomsten te generaliseren naar de gehele studentpopulatie. Voor vervolgonderzoek stel ik voor om een grotere respondentgroep te onderzoeken, bijvoorbeeld door middel van kwantitatief onderzoek de resultaten uit dit onderzoek te toetsen bij een grotere respondentgroep. Als deze respondentgroep groter is kunnen er ook beter maatschappelijke trends worden ontdekt rondom het minderen van vlees.

Als laatste is er gebruik gemaakt van een relatief homogene respondentgroep, namelijk studenten. Hierdoor zijn opleidingsniveau en leeftijd relatief gelijk voor alle respondenten. Door deze gelijkheid binnen de respondentgroep kan er niet tussen verschillende groepen, bijvoorbeeld leeftijdsgroepen, worden vergeleken. Voor een volgend onderzoek is het interessant om te kijken naar bijvoorbeeld opleidingsniveau, leeftijd, sekse, inkomen en andere mogelijke verschillen tussen respondenten die van invloed kunnen zijn op het minderen van vlees.

9. Literatuurlijst

- Aarts, H and Dijksterhuis, A. 2000. Habits as knowledge structures: Automaticity in goal-directed behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78: 53–63.
https://www.researchgate.net/profile/Ap_Dijksterhuis/publication/12660302_Habits_as_Knowledge_Structures_Automaticity_in_Goal-Directed_Behavior/links/0deec51f8b209b6825000000.pdf
- Ajzen, I. (1985). From intentions to actions: A theory of planned behavior. In J. Kuhl & J. Beckmann (Eds.), *Action-control: From cognition to behavior*. (pp. 11–39). Heidelberg, Germany: Springer.
- Ajzen, I. (2000). Construction of a standard questionnaire for the theory of planned behavior. <http://www-unix.oit.umass.edu/~ajzen/> [Retrieved 20 November 2000].
- Ajzen, I. (2002). Perceived behavioral control, Self-Efficacy, locus of control, and the theory of planned Behavior1. *Journal of applied social psychology*, 32(4), 665-683.
<http://server2.docfoc.com/uploads/Z2015/12/26/e7221cvcXc/ed1cbb4e047109f8f53e9202bb6d7818.pdf>
- Ajzen, I., & Driver, B. L. (1992). Application of the theory of planned behavior to leisure choice. *Journal of leisure research*, 24(3), 207.
- Ajzen, I., & Sexton, J. (1999). Depth of processing, belief congruence, and attitude-behavior correspondence. *Dual-process theories in social psychology*, 117-138.
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (2005). The influence of attitudes on behavior. *The handbook of attitudes*, 173, 221.
- Akers, R. L., Krohn, M. D., Lanza-Kaduce, L., & Radosevich, M. (1979). Social learning and deviant behavior: A specific test of a general theory. *American Sociological Review*, 636-655.
- Akers, R. L., & Jensen, G. F. (2006). The empirical status of social learning theory of crime and deviance: The past, present, and future. *Taking stock: The status of criminological theory*, 15, 37-76.
- Akers, R. L., & Jensen, G. F. (2011). *Social learning theory and the explanation of crime* (Eds.). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Armitage, C. J., & Conner, M. (2001). Efficacy of the theory of planned behaviour: A meta-analytic review. *British journal of social psychology*, 40(4), 471-499.
- Atsma, J. (2011, 8 juni). Kabinetsaanpak Klimaatbeleid op weg naar 2020 [Kamerbrief]. Geraadpleegd via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/klimaatverandering/documenten/kamerstukken/2011/06/08/kabinetsaanpak-klimaatbeleid-op-weg-naar-2020>
- Bamberg, S., Ajzen, I., & Schmidt, P. (2003). Choice of travel mode in the theory of planned behavior: The roles of past behavior, habit, and reasoned action. *Basic and applied social psychology*, 25(3), 175-187.

- Bandura, A. (1977). Social learning theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological review*, 84(2), 191.
- Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of self-regulation. *Organizational behavior and human decision processes*, 50(2), 248-287
- Bentler, P. M., & Speckart, G. (1979). Models of attitude-behavior relations. *Psychological review*, 86(5), 452.
- Boeijs, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: denken en doen*. Den Haag, Nederland: Boom Lemma.
- Bradley, J. C., Waliczek, T. M., & Zajicek, J. M. (1999). Relationship between environmental knowledge and environmental attitude of high school students. *The Journal of Environmental Education*, 30(3), 17-21.
- Bresser, A. H. M., Berk, M. M., Van den Born, G. J., Van Bree, L., Van Gaalen, F. W., Ligtoet, W., Van Minnen, J. G. & Witmer, M.C.H. (2005). The effects of climate change in the Netherlands. *Netherlands Environment Assessment Agency*. Geraadpleegd via <http://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/773001037.pdf>
- Burgess, J., & Nye, M. (2008). Re-materialising energy use through transparent monitoring systems. *Energy Policy*, 36(12), 4454-4459.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2016). Meten van sustainable development goals. Den Haag, Nederland: Textera Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2016/44/meten-van-sdgs-een-eerste-beeld-voor-nederland>
- Cheung, S. F., Chan, D. K. S., & Wong, Z. S. Y. (1999). Reexamining the theory of planned behavior in understanding wastepaper recycling. *Environment and behavior*, 31(5), 587-612.
- Collins, J., Thomas, G., Willis, R., & Wilsdon, J. (2003). Carrots, sticks and sermons: influencing public behaviour for environmental goals. *Report version, 4*. London, England: Green Alliance
- Committee on Science and Technology. (2008). Memorandum by the Sustainable Development Commission [website]. Geraadpleegd via <https://www.publications.parliament.uk/pa/ld200708/ldselect/ldscstech/163/8031103.htm>
- Conger, R. D. (1976). Social control and social learning models of delinquent behavior A synthesis. *Criminology*, 14(1), 17-40.
- Conner, M., Warren, R., Close, S., & Sparks, P. (1999). Alcohol consumption and the theory of planned behavior: An examination of the cognitive mediation of past behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(8), 1676-1704.
- Dagevos, H., Voordouw, J., van der Wee, C. N., & de Bakker, E. (2012). *Vlees vooral (snog) vanzelfsprekend: consumenten over vlees eten en vleesminderen*. LEI, onderdeel van Wageningen UR. Geraadpleegd via https://www.wur.nl/upload_mm/a/e/c/f5dd86f4-

450a-4d67-a3ae-6e264820c1cb_2012-029.pdf

- De Bruijn, G. J., Kremers, S. P., De Vet, E., De Nooijer, J., Van Mechelen, W., & Brug, J. (2007). Does habit strength moderate the intention–behaviour relationship in the Theory of Planned Behaviour? The case of fruit consumption. *Psychology and Health*, 22(8), 899-916.
- De Groot, J., & Steg, L. (2007). General beliefs and the theory of planned behavior: The role of environmental concerns in the TPB. *Journal of Applied Social Psychology*, 37(8), 1817-1836.
- De Valk, E., Hollander, A., & Zijp, M. (2016). *Milieubelasting van de voedselconsumptie in Nederland (RIVM rapport 2016-0074)*. Geraadpleegd via <http://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/2016-0074.pdf>
- Department for Environment, Food and Rural Affairs. (2005). *The UK Government Sustainable Development Strategy*. Geraadpleegd via https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69412/pb10589-securing-the-future-050307.pdf
- Eppel, S., Sharp, V., & Davies, L. (2013). A review of Defra's approach to building an evidence base for influencing sustainable behaviour. *Resources, Conservation and Recycling*, 79, 30-42.
- Europese Commissie. (2011, December 15). Energie-stappenplan 2050: een veilige, concurrerende en koolstofarme energiesector is mogelijk [persbericht]. Geraadpleegd via http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-1543_nl.htm
- Gerber, P.J., Steinfeld, H., Henderson, B., Mottet, A., Opio, C., Dijkman, J., Falcucci, A. & Tempio, G. (2013). Tackling climate change through livestock – A global assessment of emissions and mitigation opportunities. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Geraadpleegd via <http://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/pbl-2016-global-and-regional-abatement-costs-of-indcs-and-enhanced-action-to-levels-well-below-2-c-and-1.5-c-1994.pdf>
- Gibbons, F. X., Gerrard, M., Ouellette, J. A., & Burzette, R. (1998). Cognitive antecedents to adolescent health risk: Discriminating between behavioral intention and behavioral willingness. *Psychology and Health*, 13(2), 319-339.
- Guagnano, G. A., Stern, P. C., & Dietz, T. (1995). Influences on attitude-behavior relationships a natural experiment with curbside recycling. *Environment and behavior*, 27(5), 699-718.
- Han, H., Hsu, L. T. J., & Sheu, C. (2010). Application of the theory of planned behavior to green hotel choice: Testing the effect of environmental friendly activities. *Tourism management*, 31(3), 325-334.
- Hobson, K. (2002). Competing discourses of sustainable consumption: Does the 'rationalisation of lifestyles' make sense?. *Environmental politics*, 11(2), 95-120.
- Huesmann, L. R., & Guerra, N. G. (1997). Children's normative beliefs about aggression and aggressive behavior. *Journal of personality and social psychology*, 72(2), 408.
- Huijts, N. M., Molin, E. J., & Steg, L. (2012). Psychological factors influencing sustainable energy technology acceptance: A review-based comprehensive framework. *Renewable and*

- Sustainable Energy Reviews*, 16(1), 525-531.
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (2015). *Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change* (Vol. 3). Cambridge University Press. Geraadpleegd via <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg3/>
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (1995). Agricultural options for mitigation of greenhouse gas emissions IPCC Workgroup II (1996). Cambridge University Press. Geraadpleegd via <https://www.ipcc.ch/pdf/climate-changes-1995/ipcc-2nd-assessment/2nd-assessment-en.pdf>
- Jackson, T. (2005). Motivating sustainable consumption. *Sustainable Development Research Network*, 29, 30. Geraadpleegd via http://www.sustainablelifestyles.ac.uk/sites/default/files/motivating_sc_final.pdf
- Jacobs, H. E., & Bailey, J. S. (1982). Evaluating participation in a residential recycling program. *Journal of Environmental Systems*, 12(2), 141-152.
- Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mind the gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental education research*, 8(3), 239-260.
- Koninklijke Nederlands Meteorologisch Insituut. (z.j.) Hoe warmen broeikasgassen de aarde op? [website]. Geraadpleegd via <https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/achtergrond/hoe-warmen-broeikasgassen-de-aarde-op>
- Korzilius, H. (2000). *De kern van survey-onderzoek*. Assen, Nederland: Van Gorcum.
- Lea, E., & Worsley, A. (2001). Influences on meat consumption in Australia. *Appetite*, 36(2), 127-136.
- Leijten, J. & Sondermeijer, V. (1 juni, 2017). Trump trekt VS terug uit klimaatakkoord. Het NRC. Geraadpleegd via <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/06/01/trump-gaat-vertrek-vs-uit-parijs-akkoord-bevestigen-a1561430>
- McEachan, R., Conner, M., & Lawton, R. (2005). A meta-analysis of theory of planned behaviour studies: the impact of behaviour type. *Medicine*, 34, 266-278.
- Meadows, D. H., Meadows, D. H., Randers, J., & Behrens III, W. W. (1972). *The limits to growth: a report to the club of Rome*. New York, NY: Universe Books.
- O'Leary, Z. (2014). *The essential guide to doing your research project*. London, England: Sage.
- Ouellette, J. A., & Wood, W. (1998). Habit and intention in everyday life: The multiple processes by which past behavior predicts future behavior. *Psychological bulletin*, 124(1), 54.
- Pearson, F. S., Lipton, D. S., Cleland, C. M., & Yee, D. S. (2002). The effects of behavioral/cognitive-behavioral programs on recidivism. *Crime & Delinquency*, 48(3), 476-496.
- Rhodes, R. E., & Courneya, K. S. (2003). Investigating multiple components of attitude, subjective norm, and perceived control: An examination of the theory of planned behaviour in the exercise domain. *British Journal of Social Psychology*, 42(1), 129-146.

- <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=0215c83d-d484-4223-96f0-1e2273868841%40sessionmgr104&vid=1&hid=116>
- Rokeach, M. (1968). The role of values in public opinion research. *Public Opinion Quarterly*, 32(4), 547-559.
- Sanne, C. (2002). Willing consumers—or locked-in? Policies for a sustainable consumption. *Ecological economics*, 42(1), 273-287.
- Sellers, C. S., Pratt, T. C., Winfree Jr, L. T., & Cullen, F. T. (2000). The empirical status of social learning theory: A meta-analysis. In *annual meeting of the American Society of Criminology, San Francisco*.
- Shove, E. (2003). Converging conventions of comfort, cleanliness and convenience. *Journal of Consumer policy*, 26(4), 395-418.
- Steinfeld, H., Gerber, P., Wassenaar, T. D., Castel, V., & De Haan, C. (2006). Livestock's long shadow: environmental issues and options. *Food & Agriculture Organisation*. Geraadpleegd via <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/010/a0701e/a0701e.pdf>
- Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T. D., Guagnano, G. A., & Kalof, L. (1999). A value-belief-norm theory of support for social movements: The case of environmentalism. *Human ecology review*, 6(2), 81-97.
- Sutton, S. (1998). Predicting and explaining intentions and behavior: How well are we doing?. *Journal of applied social psychology*, 28(15), 1317-1338.
- Taylor, S., & Todd, P. (1995). An integrated model of waste management behavior: A test of household recycling and composting intentions. *Environment and behavior*, 27(5), 603-630.
- The World Bank. (2012). Turn down the heat: why a 4°C warmer world must be avoided. *A Report for the World Bank by the Potsdam Institute for Climate Impact Research and Climate Analytics*. Geraadpleegd via: <http://documents.worldbank.org/curated/en/865571468149107611/pdf/NonAsciiFileName0.pdf>
- Thøgersen, J. (1994). A model of recycling behaviour, with evidence from Danish source separation programmes. *International Journal of Research in Marketing*, 11(2), 145-163.
- Van Minnen, J. G., Ligtoet, W. & Franken, R. (2012). The effects of Climate Change in the Netherlands: 2012. *Netherlands Environmental Assessment Agency*. Geraadpleegd via http://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/PBL_2013_The%20effects%20of%20climate%20change%20in%20the%20Netherlands_957.pdf
- Van Rossum C.T.M., Buurma-Rethans E.J.M., Vennemann F.B.C., Beukers M., Brants H.A.M., de Boer E.J., Ocké M.C. (2016). The diet of the Dutch : Results of the first two years of the Dutch National Food Consumption Survey 2012-2016. Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. Geraadpleeg via <http://www.rivm.nl/dsresource?objectid=20ff527e-10dd-4d5d-a4a1-a43815be2b5f&type=pdf&disposition=inline>
- Van Vuuren, D. P., Boot, P., Ros, J., Hof, A. & Den Elzen, M. (2016). Wat betekent het Parijsakkoord

- voor het Nederlandse langetermijn-klimaatbeleid? *Planbureau voor de Leefomgeving*. Geraadpleegd via <http://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/pbl-2016-wat-betekent-het-parijsakkoord-voor-het-nederlandse-langetermijn-klimaatbeleid-2580.pdf>
- Vellinga, P., & van Verseveld, W. J. (1999). Broeikaseffect, klimaatverandering en het weer. *Vrije universiteit Amsterdam*. Geraadpleegd via <http://dare.uvu.vu.nl/bitstream/handle/1871/1697/ivmvu0736.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Verhoog, A. D., Wijsman, J. C. G., & Terluin, I. J. (2015). *Vleesconsumptie per hoofd van de bevolking in Nederland, 2005-2014*. LEI Wageningen University. Geraadpleegd via <http://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/359425>
- Verplanken, B., Aarts, H., Knippenberg, A., & Moonen, A. (1998). Habit versus planned behaviour: A field experiment. *British journal of social psychology*, 37(1), 111-128.
- Warshaw, P. R., & Davis, F. D. (1985). Disentangling behavioral intention and behavioral expectation. *Journal of experimental social psychology*, 21(3), 213-228.

Bijlage 1 Enquêtevragen

1. Geslacht
2. Leeftijd
3. Opleidingsniveau
4. Hoe vaak per week eet je vlees?
5. Als je minder dan 7 keer per week vlees eet, om welke reden(en) eet je dan geen vlees? Indien er meerdere redenen zijn graag rangschikken van belangrijk naar onbelangrijk
6. Als je minimaal 1 keer per week geen vlees eet, om welke reden(en) eet je dan geen vlees? Indien er meerdere zijn graag rangschikken van belangrijk naar onbelangrijk
7. Ben je bekend met de effecten van de vleesconsumptie op het klimaat?

Indien respondenten 'Ja' hadden geantwoord bij vraag 7 kregen ze de volgende vragen voorgelegd:

8. Wat zijn deze effecten dan?
9. Hoe beïnvloedt deze kennis jouw vleesconsumptie?
10. Zou ik je hier misschien een keer kort over mogen interviewen? Zo ja zou je hieronder je e-mailadres willen invullen?

Indien respondenten 'Nee' hadden geantwoord bij vraag 7 kregen ze de volgende vragen voorgelegd:

11. Zou ik je hier misschien een keer kort over mogen interviewen? Zo ja zou je hieronder je e-mailadres willen invullen?

Bijlage 2 Topiclijst

	Vleeseters	Vleesminderaars
Gedrag	1. Jij hebt aangegeven in de enquête dat je 5/6 keer per week vlees consumeert tijdens het avondeten. Wat zijn voor jou de voor- en nadelen waarop je je keuze baseert om wel of geen vlees te eten?	1. Jij hebt aangegeven in de enquête dat je 2 tot 3 keer per week vlees consumeert tijdens het avondeten. Zou je kunnen aangeven aan de hand van voor en tegenargumenten waarom je wel of niet de keuze maakt om vlees te eten.
Attitude ten opzichte van gedrag	2. Wat zijn volgens jou de nadelen van vlees eten? 3. Op een schaal van 1 tot 5, in hoeverre ben jij ervan overtuigd dat een reductie van jouw individuele vleesconsumptie een positieve bijdrage levert aan het verminderen van broeikasuitstoot? Zou je dit willen toelichten? <ul style="list-style-type: none"> • Wat zijn volgens jou de consequenties van vlees eten voor het klimaat? • Hoe sta je tegenover deze consequenties? • Denk je dat een goed beeld hebt over de consequenties van vleeseten op het klimaat? 	2. Wat zijn volgens jou de nadelen van vlees eten? 4. Op een schaal van 1 tot 5, in hoeverre ben jij ervan overtuigd dat een reductie van jouw individuele vleesconsumptie een positieve bijdrage levert aan het verminderen van broeikasuitstoot. Zou je dit willen toelichten? <ul style="list-style-type: none"> • Wat zijn volgens jou de consequenties van vlees eten voor het klimaat? • Hoe sta je tegenover deze consequenties? • Denk je dat een goed beeld hebt over de consequenties van vleeseten op het klimaat?
Subjectieve norm/ Het goede voorbeeld geven	5. Op een schaal van 1 tot 5, Word jij beïnvloed door je omgeving in het eten van vlees tijdens het avondeten? Zou je dit willen toelichten? <ul style="list-style-type: none"> • Wat vindt jouw omgeving (vrienden en familie) van het minder eten van vlees? • In hoeverre eet jouw omgeving bewust minder vlees? • Voel je je vanuit jouw omgeving soms verplicht om vlees te eten of juist vlees te minderen? • Als je vlees zou willen minderen zou jouw omgeving dit accepteren? • Als je omgeving vlees zou minderen zou jij dan zelf ook minder vlees eten? • Op een schaal van 1 tot 5, in hoeverre stimuleert jouw omgeving het minderen van vlees? Zou je dit willen toelichten? • Op een schaal van 1 tot 5, in hoeverre stimuleert jouw omgeving het eten van vlees? 	<ul style="list-style-type: none"> • Op een schaal van 1 tot 5, Word jij beïnvloed door je omgeving in het eten van vlees tijdens het avondeten? Zou je dit willen toelichten? • Wat vindt jouw omgeving (vrienden en familie) van het minder eten van vlees? • In hoeverre eet jouw omgeving bewust minder vlees? • Voel je je vanuit jouw omgeving soms verplicht om vlees te eten of juist vlees te minderen? • Accepteert jouw omgeving dat je vlees mindert? • Als je omgeving nog minder vlees zou eten zou jij dan zelf ook minder vlees eten? • Als je omgeving meer vlees zou eten zou je dit zelf dan ook doen? • Op een schaal van 1 tot 5, in hoeverre stimuleert jouw omgeving het minderen van vlees? Zou je dit willen toelichten? • Op een schaal van 1 tot 5, in hoeverre stimuleert jouw omgeving het eten van vlees?
Waargenomen gedragscontrole/ mogelijk maken	6. Op een schaal van 1 tot 5, in hoeverre denk jij dat je ook daadwerkelijk in staat bent om minder vlees te eten indien je dit zou willen? Zou je dit willen toelichten? 7. Stel je voor er zou in plaats van dry januari ‘Geen vlees februari’, schat je zelf in het vol te houden een hele maand geen vlees te eten? <ul style="list-style-type: none"> • Wat weerhoudt jou ervan om vlees te minderen? • Wat vind je van de mogelijkheden om vlees te minderen? • Welke mogelijkheden zouden jou overhalen om minder vlees te eten? <p><i>Mogelijkheden kunnen bestaan uit vegetarische</i></p>	4. Op een schaal van 1 tot 5, in hoeverre denk jij dat je ook daadwerkelijk in staat bent om minder vlees te eten. Zou je dit willen toelichten? 5. Stel je voor er zou in plaats van dry januari ‘no meat may’, schat je zelf in het vol te houden een hele maand geen vlees te eten? 6. Wat weerhoudt jou ervan om meer vlees te minderen? 7. Wat vind je van de mogelijkheden om vlees te minderen? 8. Welke mogelijkheden zouden jou overhalen om minder vlees te eten?

	<i>recepten, vleesvervangers, kookvaardigheden, etc.</i>	
Gedrag	<p>9. Hoe vaak zou jij idealiter vlees willen eten per week?</p> <p><i>Het antwoord op deze vraag geeft de gedragsintentie aan en er zijn twee mogelijkheden om door te vragen:</i></p> <p>1) Afwijking zoeken tussen gedragsintentie en gedrag bijv. gewoontegedrag</p> <p>2) Afwijking zoeken in onderliggende deelconcepten</p>	<p>5. Hoe vaak zou jij idealiter vlees willen eten per week? (doorvragen als dit afwijkt van enquête antwoord)</p>
Aanmoedigen	<p>10. Wat zou je ervan vinden als vlees duurder zou worden door een accijns, in de politiek ook wel 'vleestax' genoemd? Denk je dat dit jouw vleesconsumptie beïnvloed?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Wat vind je hiervan vanuit een maatschappelijk oogpunt? - En vanuit een persoonlijk oogpunt? <p>11. Wat zou je ervan vinden als vlees vervangende opties goedkoper zou worden door een korting? Denk je dat dit jouw vleesconsumptie beïnvloed?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Zoveel groente goedkoper als vleesvervangers - Vleesvervangers meer zichtbaar? <p><i>Deze vraagstelling heeft hetzelfde doel maar belicht 'm vanuit twee tegenovergestelde kanten, namelijk subsidie en belasting</i></p>	<p>6. Wat zou je ervan vinden als vlees duurder zou worden door een accijns, in de politiek ook wel 'vleestax' genoemd? In hoeverre denk je dat dit jouw vleesconsumptie beïnvloed?</p> <p>7. Wat vind je hiervan vanuit een maatschappelijk oogpunt?</p> <p>8. En vanuit een persoonlijk oogpunt?</p> <p>9. Wat zou je ervan vinden als vlees vervangende opties goedkoper zou worden door een korting? Denk je dat dit jouw vleesconsumptie beïnvloed?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Zoveel groente goedkoper als vleesvervangers - Vleesvervangers meer zichtbaar?
Betrokkenheid creëren	<p>8. Zou je een campagne van de overheid om minder vlees te eten serieus nemen? Licht dit toe.</p> <p>9. Stel je voor, jij mag beleid maken over het minderen van vlees en hoe je mensen hiertoe kan aanzetten, bijvoorbeeld hier op de universiteit. Denk je dat het bezig zijn met dit onderwerp ook je eigen vleesconsumptie veranderd?</p> <p>10. Heb je al eens gehad dat je ergens mee bezig was en dat dit je gedrag heeft veranderd? Voeding bijhouden, kcal tellen, sporten</p>	<p>8. Zou je een campagne van de overheid om minder vlees te eten serieus nemen? Licht dit toe.</p> <p>9. Stel je voor, jij mag beleid maken over het minderen van vlees en hoe je mensen hiertoe kan aanzetten, bijvoorbeeld hier op de universiteit. Denk je dat het bezig zijn met dit onderwerp ook je eigen vleesconsumptie veranderd?</p> <p>10. Heb je al eens gehad dat je ergens mee bezig was en dat dit je gedrag heeft veranderd? Voeding bijhouden, kcal tellen, sporten</p>
Gedrag	<p>11. Hoe zou de overheid/je omgeving/de supermarkten ervoor kunnen zorgen dat jij minder vlees consumeert in de toekomst?</p> <p><i>Deze laatste open vraag zorgt voor een juiste afsluiten en checkt of er geen belangrijke onderwerpen niet besproken zijn</i></p>	<p>10. Hoe zou de overheid/je omgeving/de supermarkten ervoor kunnen zorgen dat jij minder vlees consumeert in de toekomst?</p>

Bijlage 3 Codeboom

Verklaren van gedrag:

- Attitude ten opzichte van het minderen van vlees
 - Nadelen verbonden aan vlees
 - Impact maken
 - Klimaatverandering
- Subjectieve norm
 - Het stimuleren van vleeseten/vleesminderen
 - Gedrag/voorbeeld omgeving
 - Familie
 - Vrienden
 - Acceptatie vleesminderen
 - Samen eten
 - Vlees eten met anderen
 - Motivatie om zich aan te passen
- Waargenomen gedragscontrole
 - In staat zijn vlees te minderen
 - Moeilijkheden
 - Mogelijkheden om vlees te minderen
 - Vleesvervangers
 - Vegetarische recepten
 - Alternatieven in restaurants

Beïnvloeden van gedrag:

- Aanmoedigen
 - Vleestax
 - Eigen consumptie
 - Maatschappelijke ontwikkeling
 - Korting op vleesvervangers
 - Korting op groente
- Creëren van betrokkenheid
 - Coproductie van beleid
 - Eigen ervaring
 - Mediacampagne
 - Bewustwording algemeen
- Gewoonten
 - Vlees eten
 - Vleesgerechten